

H E T G E B O O R T E N I V E A U I N
L I M B U R G

d o o r

J. WACHELDER

In de vorige "Studies over de sociale geschiedenis van Limburg" werd de aandacht gevraagd voor diverse aspecten van de demografische ontwikkeling van Limburg aan de hand van algemene gegevens zoals het geboorte- en sterftecijfer, de migratie enz.

In deze bijdrage zal het geboorteniveau van Limburg in zijn historische evolutie nader worden besproken met behulp vooral van het z. g. huwelijksvruchtbaarheidscijfer. In deze statistische maatstaf wordt het aantal geboorten niet vergeleken met het aantal inwoners zonder meer (nataliteits- of geboortecijfer), maar uitgedrukt in verhouding tot het aantal gehuwde vrouwen. Het resultaat is dan een cijfer, dat aangeeft het gemiddeld aantal levend geboren en per 1000 gehuwde vrouwen in de vruchtbare levensperiode. Hierdoor wordt een nauwkeuriger en meer genuanceerd oordeel over het geboortepil mogelijk.

Aangezien het aantal huwelijken per 1000 inwoners niet zelden van streek tot streek verschilt evenals de gemiddelde leeftijd, waarop men in het huwelijk treedt, is het gewenst ook het nuptialiteitscijfer en de gemiddelde huwelijksleeftijd te bestuderen.

Hiermee zijn enkele belangrijke elementen aan de orde gesteld, die van grote betekenis zijn voor het beoordelen van de bevolkingsevolutie in de laatste honderd jaar.

Limburg leeft ook wat dit vraagstuk betreft niet op een eiland. Daarom lijkt het noodzakelijk de Limburgse demografische situatie te plaatsen in het kader van die van geheel Nederland. Bovendien zal het zijn nut hebben dit alles in verband te brengen met het bevolkingsvraagstuk in het algemeen, dat momenteel in het brandpunt van de belangstelling staat.

In hoofdstuk I behandelen wij de bevolkingsgroei in het algemeen, die gekenmerkt wordt door een snelle bevolkingstoename bij dalende geboortecijfers.

De volgende hoofdstukken zijn gewijd aan speciale aspecten van het bevolkingsvraagstuk in Nederland en Limburg. Zo behandelt hoofdstuk II de nataliteit, hoofdstuk III nuptialiteit en huwelijksleeftijd en hoofdstuk IV de huwelijksvruchtbaarheid, terwijl in een slotbeschouwing een samenvatting met een aantal conclusies wordt gegeven.

Zoveel als het ons maar enigszins mogelijk was, hebben wij Limburg en zijn afzonderlijke gebieden in de studie betrokken. Zulks was niet zo eenvoudig, omdat de nodige gegevens vaak ontbraken. Voor de hulp, welke wij in deze van het Centraal Bureau voor de Statistiek mochten ontvangen, betuigen wij onze erkentelijkheid.

Hoofdstuk ISNELLE BEVOLKINGSTOENAME BIJ DALENDE GEBOORTECIJFERS IN EUROPA.

Twee problemen trekken in onze tijd sterk de aandacht, n.l. enerzijds de enorme bevolkingsgroei en anderzijds het dalend geboortepil.

De bevolkingstoename op wereldniveau is wel een van de meest opzienbare verschijnselen van de laatste eeuw. "Terwijl de wereldbevolking omstreeks 1850 nog geen 1200 miljoen zielen telde, is het aantal thans de $2\frac{1}{2}$ milliard gepasseerd en de jaarlijkse toeneming bedraagt nog iets meer dan 1%. De groei der Nederlandse bevolking overtreft dit tempo zelfs verre, want wij tellen nu bijkans $3\frac{1}{2}$ maal zoveel inwoners als een eeuw geleden" 1).

Deze constatering doet onmiddellijk de vraag opkomen, waarom de wereldbevolking zich eerst ná 1850 zo snel ontwikkelde en zo uiterst traag in de eeuwen daarvoor.

Par. 1: Dalende sterftcijfers.

"De traagheid van de aanwas der bevolkingen in de loop der eeuwen vindt haar wezenlijke verklaring in de hoge mortaliteit, waardoor zij werden getroffen. Bij de natuurlijke mortaliteit kwam een onregelmatig sterfte-exces, met name tengevolge van: ondervoeding, hongersnood, oorlogen en epidemieën, welke laatste gepaard gingen met geringere weerstand der ondervoede individuen tegen het virus en bevorderd werden door aantal en dichtheid der bevolking" 2).

- 1) J. P. van Rooyen, Het Nederlandse bevolkingsvraagstuk, (Wageningen 1955), blz. 19.
- 2) Alfred Sauvy, Het bevolkingsvraagstuk in de wereld, Aulaboeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, blz. 32

Hongersnoden.

Hongersnoden zijn gedurende eeuwen een der meest gevreesde plagen der mensheid geweest. Mislukte een oogst en ontstond er een aanzienlijk voedseltekort, dan waren de ontberingen groot. Er moest op alles bezuinigd worden, tenslotte zelfs op het zaaigoed. Zulks moest zich wel wreken door een mindere opbrengst in de volgende zomer. Bovendien, gedreven door de honger, haalde men de oogst vroeger binnen dan normaal en daardoor verminderde de voedselproduktie nogmaals. De cyclus van de hongersnood had zich zodoende onverbiddelijk ontketend. Eerst wanneer de bevolking was uitgedund, kon een nieuwe cyclus van aangroei en relatieve welvaart inzetten, mits deze niet geremd werd door andere factoren, zoals ongunstige weersgesteldheid, oorlog, enz., waardoor de toestand nog verergerde. Wat de situatie in de vroegere hongergebieden zo hopeloos maakte was het gebrek aan vervoersmiddelen om de beproefde bevolking ter hulp te snellen.

Epidemieën.

De bevolkingsgroei werd in voorafgaande eeuwen in belangrijke mate geremd door het herhaaldelijk optreden van epidemieën, welke de hoogte van het sterftecijfer sterk beïnvloed hebben. Tot het midden van de vorige eeuw toe waren de talrijke ziekte-epidemieën een normaal terugkerend verschijnsel, waartegen men bijna geheel machteloos stond. Eerst de vooruitgang van de medische kennis en de verbeterde sociaal-hygiënische omstandigheden van de bevolking hebben aan de epidemieën een halt kunnen toeroepen.

Bijzonder spectaculair in deze reeks epidemieën was de pest, de gevreesde Zwarte Dood, welke in de 14e en 15e eeuw een grote bevolkingsachteruitgang tot gevolg had. Ook in later eeuwen zijn velen aan de pest ten offer gevallen. Het groot aantal slachtoffers van deze en andere epidemieën moet volgens

de moderne historici verklaard worden als een gevolg van de zeer langdurige ondervoeding, welke het weerstandsvermogen van de bevolking verzwakt had. Bij het uitbreken van een epidemie werden vooral de oudere personen getroffen. De jongeren konden dan echter eerder de opengevallen plaatsen innemen; zij huwden eerder en de bevolking herstelde zich zodoende weer vrij spoedig. Wanneer echter de epidemieën in snel terugkerende regelmaat elkaar opvolgden, waren de gevolgen ernstiger. De sterfte onder de jongeren nam dan eveneens buitensporige afmetingen aan tengevolge van de verzwakking, waaronder zij reeds vroeger te lijden hadden. De bevolking kon zich op de duur niet snel meer herstellen en de normale bevolkingsgroei veranderde vaak in een achteruitgang van de bevolking 1).

Oorlog en geweld.

"De oorlogen zijn altijd tot aan de eigenlijke moderne periode moorddadig geweest voor de burgerbevolking in het mars- of operatiegebied van de legers. Bij gebrek aan ravitaillering leefden de troepen ten koste van het land. Er kwamen ernstige strubbelingen, die zelfs in zogenaamde bevriende landen tot vernieling, verwoesting en dikwijls tot slachtpartijen leidden. Buiten de oorlogshandelingen kwamen dan nog andere vormen van geweld: oproer, onderdrukking, verdrijving, gewapend banditisme, enz." 2). "De dertigjarige oorlog kostte volgens Rümelin aan Duitschland meer dan de helft zijner bevolking" 3). Wat de oorzaak van oorlogen en geweldplegingen ook moge zijn geweest, hun uitwer-

- 1) B. H. Slicher van Bath, De agrarische geschiedenis van West-Europa (500 - 1850), Aulaboeken, Utrecht/Antwerpen, 1960, blz. 97 e. v.
- 2) Alfred Sauvy, o. c. , blz. 40
- 3) C. A. Verriijn Stuart, Inleiding tot de beoefening der Statistiek, Haarlem 1910, deel I, blz. 45.

king was altijd hetzelfde: hoge mortaliteit, lagere geboortecijfers, achteruitgang van de bevolking.

Andere oorzaken.

"Naast bovengenoemde doodsoorzaken dient nog een weinig gekend sociaal verschijnsel te worden vermeld, dat door een begrijpelijke kiesheid min of meer terecht aan de retrospectieve aandacht wordt onttrokken: de verwijdering van de ongewensten.

De meest klassieke middelen zijn de abortus en kindermoord, die in verschillende landen, hetzij clandestien, hetzij overeenkomstig de wetten en het gezag, werden toegepast: het op grote schaal te vondeling leggen van kinderen, het opeenhopen van de massa van zogenaamde onmaatschappelijken, die niet werken wilden of konden, in sloppen en wijken, waar ze met hun kinderen gedoemd waren tot morele en lichamelijke ondergang" 1).

Eeuwenlang kon tengevolge van deze remmende factoren niet of nauwelijks van bevolkingsgroei worden gesproken. Vooral de vorige eeuw bracht hierin echter zeer belangrijke veranderingen. De bekende Franse demograaf Alfred Sauvy beschrijft dit gebeuren ongeveer als volgt.

"Deze duizendjarige condities hebben zich gewijzigd sinds de grotere beheersing van de natuur de mens in staat heeft gesteld om de voortijdige dood te bestrijden en tegelijkertijd de produktie van levensmiddelen te verhogen. Er is gekomen een omwenteling in de geneeskunde en een omwenteling in de economie en deze hebben duizendjarige wetten en stabiele toestanden vernietigd" 2).

Hongersnoden en epidemieën komen wel nog voor, maar kunnen niet meer als voorheen de bevolking decimeren. De wereldorganisatie voor volksgezondheid staat paraat, terwijl de moderne vervoersmid-

1) C. A. Verrijn Stuart, o. c., blz. 141

2) Alfred Sauvy, o. c. blz. 45.

delen het mogelijk maken op korte termijn afdoende hulp te bieden om de hongersnood te lenigen en de epidemie in de kiem te smoren. "Granen worden, over de gehele aardoppervlakte bezien, het gehele jaar door geoogst. Overschotten worden gevormd en opgeslagen en het kan niet meer voorkomen, dat zoals in Engels-Indië er in één eeuw tijd 31 grote hongersnoden voorkwamen met ongeveer 31 miljoen doden" 1).

In de laatste halve eeuw brachten de oorlogen aan de wereldbevolking slechts geringe demografische schade toe. Op het eerste gezicht lijkt dit een onmogelijke uitspraak, maar toch is deze uitspraak volkomen juist. Immers de eerste wereldoorlog droeg ook veel bij tot de versnelling van de medische vooruitgang en mede daardoor tot een daling van het sterftecijfer.

"Dit paradoxale resultaat wordt veel duidelijker na de tweede wereldoorlog. De verliezen aan mensenlevens komt op 31 miljoen gesneuvelden en 19 miljoen burgerlijke personen. Als wij daaraan nog 10 miljoen toevoegen, om rekening te houden met het teruglopen van het geboortecijfer, dan komen wij tot een totaal verlies van 60 miljoen mensen. Maar tegenover deze tragische verliespost komt ook een winstpunt te staan: de oorlog heeft de vooruitgang van de hygiëne en de verspreiding van bekende bestrijdingsmiddelen, met name tegen de malaria, bevorderd, met het gevolg, dat de mortaliteit ieder jaar lager wordt. Het gebruik van penicilline, dat in 1939 is ontdekt, heeft belangrijke vorderingen gemaakt onder de oorlog, dank zij het Amerikaanse leger, dat over machtige middelen en tevens over proefpersonen beschikte. Datzelfde leger bewerkte de eilanden van de Stille Oceaan één voor één met de DDT-spuit om de muggen te vernietigen, alvorens de gebieden te bezetten. Op deze wijze zijn er tal-

1) E. van Hinte, Inleiding in het bevolkingsvraagstuk, Amsterdam 1946, blz. 38.

Tabel 1	Sterftecijfers per 1.000 inwoners									
Tijdvak	België	Duits-land	Frank-rijk	Italië	Noor-wegen	Spanje	Zweden	Zwitser-land	Nederland	1)
1841-1845	23,4	26,2	22,7		17,4		20,2		23,9	
1866-1870	23,9	27,8	24,4		17,4		20,5		25,3	
1891-1895	20,3	23,3	22,3		16,9	30,2	16,6	19,8	19,6	
1911-1914	15,0	16,7	20,5		13,4	22,1	13,9	14,5	12,9	
1931-1935	12,9	11,2	15,7		10,4	16,4	11,6	11,8	8,9	
1951-1954	12,3	10,6	12,7		8,5	10,0	9,7	10,2	7,5	

1) Mr A.M. de Jong, Inleiding tot het bevolkingsvraagstuk, 's Gravenhage 1946, blz. 138.

R. Phillipot, Inlttation à une démographie sociale, Paris 1957, p. 87.

rijke proeven gedaan en was de techniek na het beëindigen van de vijandelijkheden om zo te zeggen voor het gebruik gereed.

Het is moeilijk na te gaan, hoeveel de mortaliteit in de wereld daardoor is gedaald, maar als wij zeggen, dat de jaarlijkse winst twee mensenlevens op 1000 inwoners bedraagt, geloven wij aanzienlijk beneden de werkelijkheid te blijven. En toch betekent dit reeds 5 miljoen per jaar of 60 miljoen in 12 jaar.

Daaruit volgt, dat van het dertiende jaar af, d. w. z. vanaf 1957-'58, de algemene balans van de tweede wereldoorlog inzake mensenlevens positief is geworden. Van 1940 tot 1950 is de wereldbevolking zelfs sneller toegenomen dan van 1930 tot 1940; de versnelling van de vooruitgang, die reeds vóór de oorlog merkbaar was, is nauwelijks vertraagd. Door een wonderlijke paradox heeft de oorlog de wereld niet ontvolkt maar bevolkt" 1).

In plaats van oorlog en geweld, hongersnood en epidemieën is gekomen pacificatie, economische vooruitgang en medische ontwikkeling. De abnormale sterfte is daardoor aan het verdwijnen. De normale mortaliteit is sterk verminderd, meer in het bijzonder de kindersterfte, waardoor meer individuen de volwassen leeftijd bereiken en de gemiddelde levensduur wordt verlengd. Deze verlenging van de levensduur en verhoging van de levenskansen der volwassenen zijn verschijnselen, die zich in alle landen voordoen. Twee eeuwen geleden was de gemiddelde levensduur slechts 30 jaar, thans is deze in verschillende landen 70 jaar, dus meer dan verdubbeld. Uiteraard werd hierdoor de bevolkingsgroei sterk gestimuleerd.

De cijfers in tabel 1 demonstreren duidelijk de snelle daling van de mortaliteit in West-Europa.

De grote stoot tot de versnelde bevolkingsaanwas is derhalve veroorzaakt door de imponerende daling

1) Alfred Sauvy, o. c., blz. 59 - 60.

van de mortaliteit. Wanneer het geboortecijfer in een bepaald gebied nagenoeg stabiel bleef, terwijl het sterftecijfer daalde, werd automatisch het geboorte-overschot groter. Hoe meer en hoe sneller de mortaliteit daalde, des te groter werd de aanwas. Daarmee is de éne natuurlijke component van de bevolkingsgroei besproken. Hoe ontwikkelde zich de andere: het geboortecijfer of de nataliteit? Merkwaardig is, dat deze eveneens een tendenz tot daling vertoont.

Par. 2: Dalende geboortecijfers.

Tot omstreeks 1880 was het aantal geboorten zo goed als uitsluitend afhankelijk van de natuurlijke vruchtbaarheid. Het geboortecijfer lag toen tussen 30 - 40 per duizend van de gemiddelde bevolking, zulks in scherpe tegenstelling tot de huidige nataliteitscijfers, welke sinds het einde van de vorige eeuw een sterke daling te zien geven. De oorzaak van deze daling is: vrijwillige geboortebeperving. Wij laten hieromtrent een beschouwing volgen, ontleend aan Sauvy:

"De hygiënische vooruitgang als zodanig heeft aanvankelijk de bevolkingsgroei en de vruchtbaarheid bevorderd, daar de gevallen van fysiologische steriliteit en van venerische ziekten erdoor worden verminderd en de levensduur der echtparen erdoor werd verlengd. Maar zij heeft tegelijkertijd nieuwe zienswijzen begunstigd betreffende het aantal geboorten, dat men in een gezin wenselijk achtte. Wij zeggen opzettelijk "aantal geboorten" en niet "aantal kinderen". Immers, het echtpaar dat eertijds het leven schonk aan zes kinderen, behield er slechts vijf tot het eerste levensjaar en drie tot aan hun huwelijk. Ongeveer hetzelfde eindresultaat wordt thans bereikt door een echtpaar dat aan drie kinderen het leven schenkt. Zodat het echtpaar, dat ook thans kinderen krijgt en zijn gedragslijn blijkbaar niet heeft veranderd, zich in feite voor een veel zwaardere opgave geplaatst ziet: het grootbren-

gen van meer kinderen en tot op een oudere leeftijd. Bovendien wordt aan de zorg voor zuigelingen en aan de opvoeding der kinderen veel meer aandacht en tijd besteed. Een en ander had tot gevolg vermindering van het aantal kinderen" 1).

Sauvy beredeneert dit als volgt:

De natuurlijke vruchtbaarheid van een vrouw bedraagt gemiddeld 12 kinderen, m.a.w. als een vrouw huwt bij de aanvang van de vruchtbare levensjaren (+ 15 jaar) en gehuwd blijft tot dicht bij haar vijftigste jaar, dan kan het echtpaar gemiddeld 12 kinderen voortbrengen. Maar dit aantal wordt in feite niet bereikt tengevolge van volledig of gedeeltelijk celibaat, anticonceptionale praktijken, doordat een van de echtgenoten sterft, door sterfte van kinderen vóór de vruchtbare levensjaren enz.

Sauvy heeft daarvan het volgende schema opgesteld, waarbij hij de niet-ontwikkelde Europese bevolking van de 18e eeuw plaatst naast een ontwikkelde Europese bevolking van thans.

I	West-Europese bevolking in de 18e eeuw:	
	Theoretisch mogelijk gemiddeld aantal	
	kinderen per gezin:	12
	Dit aantal wordt in feite verminderd, omdat	
	a) niet alle personen in het huwelijk treden -	1, 8
	b) het huwelijk op latere leeftijd dan 15	
	jaar wordt gesloten	- 3, 7
	c) sommige echtgenoten sterven vóór het	
	einde van de vruchtbare periode	- 1, 5
	d) een aantal echtgenoten feitelijk geschei-	
	den leven (wegens ziekte, verblijf el-	
	ders enz.)	- 0, 5
	e) omdat een aantal kinderen sterven	- 2, 6
	Bij de berekening van het gemiddelde moe-	
	ten de onwettig geboren kinderen worden	
	opgeteld	- 0, 5
	Het eindresultaat is derhalve voor deze bevolking	
	2, 4 overlevende kinderen per echtpaar.	

1) Alfred Sauvy, o. c., blz. 182.

Tabel 2	Geboortecijfers per 1.000 inwoners ¹⁾								
Tijdvak	België	Duits-land	Frank-rijk	Italië	Noor-wegen	Spanje	Zweden	Zwitser-land	Nederland
1841-1845	32,3	36,8	28,1		30,4		31,3		34,4
1866-1870	32,1	37,8	26,1		29,9		29,7		35,1
1891-1895	29,1	36,3	22,3	36,0	30,1	35,3	27,4	27,7	33,0
1911-1914	22,2	27,8	18,6	31,7	25,3	30,8	23,5	23,5	28,1
1931-1935	16,8	16,6	16,5	23,8	15,2	27,1	14,1	16,4	21,2
1951-1953	16,4	15,7	19,2	17,8	18,8	20,5	15,9	17,2	21,8

1) Mr A.M. de Jong, o.c.c., blz. 137.

R. Philippot, o.c.c., blz. 58-59.

II Voor de hedendaagse Europese bevolking kan het volgend schema worden opgesteld:

Theoretisch mogelijk gemiddeld aantal kinderen per gezin	12
Dit aantal wordt verminderd, omdat	
a) niet alle personen in het huwelijk treden	- 1, 2
b) het huwelijk op latere leeftijd dan 15 jaar wordt gesloten	- 3, 2
c) sommige echtgenoten sterven vóór het einde van de vruchtbare periode	- 0, 6
d) omdat een aantal huwelijken door echtscheiding wordt ontbonden	- 0, 3
e) een aantal kinderen sterven	- 0, 2
f) vrijwillige kinderbepierking wordt toegepast	- 4, 7
Bij de berekening van het gemiddelde moeten de onwettig geboren kinderen worden opgeteld	- 0, 2

Het eindresultaat is derhalve voor deze bevolking 2,0 overlevende kinderen per echtpaar. 1)

De gevolgen hiervan worden weerspiegeld in tabel 2.

Het opmerkelijke verschil tussen beide schema's ligt hierin, dat vroeger de mortaliteit een sterke vermindering veroorzaakte van het aantal kinderen (2,6) en wegens vrijwillige kinderbepierking niets in mindering gebracht werd, terwijl bij de hedendaagse bevolking de mortaliteit (0,2) weinig betekenis heeft, maar de mindering van het aantal kinderen daarentegen tengevolge van de kinderbepierking zeer aanzienlijk is (4,7).

Par. 3: Enkele gevolgen van deze dubbele daling.

De daling van het sterftcijfer had tot gevolg een zeer snelle toename van de bevolking. Vooral de zeer omvangrijke afname van de kindersterfte, en

1) Alfred Sauvy, o. c., blz. 63.

niet name van de zuigelingensterfte, droeg hiertoe in hoge mate bij.

Van 1800 tot 1950 is de bevolking van het tegenwoordige West-Europa uitgegroeid van 125 tot 300 miljoen inwoners. Hierbij dient opgemerkt, dat de overzeese migratie in de 19e eeuw de Europese aanwas nog heeft vertraagd.

De gemiddelde aanwas van de wereldbevolking is thans 1,7%, dat van de weinig ontwikkelde landen bedraagt 2,5 tot 3% per jaar. Dit laatste vindt zijn oorzaak in de grote nataliteit in deze gebieden van 40, en dikwijls van 45 per 1000 inwoners, terwijl de mortaliteit, in vergelijking met het verleden sterk is gedaald, zodat een groot geboorte-overschot de bevolking snel doet groeien. Een gemiddelde aanwas van 2,5% per jaar beantwoordt aan een verdubbeling van de bevolking in minder dan 30 jaar en aan een vermenigvuldiging met 12 in een eeuw. Deze sterk versnelde bevolkingsaanwas wordt nog meer geaccentueerd door de vermelding van het feit, dat de wereldbevolking van 1800 eerst verdubbeld was in 1920, derhalve na een periode van 120 jaar!

Daarnaast vertonen echter in alle ontwikkelde landen ook de nataliteitscijfers een zeer sterke daling. Zolang de daling van het sterftcijfer dat van het geboortecijfer overtreft, zal de bevolking nog in aantal toenemen.

Mackenroth 1) vergelijkt de bevolkingsontwikkeling met een dubbele schaarbeweging. Het ene gedeelte van de schaar wordt gevormd door de geboortecijfers, het andere door het sterftcijfer. Het resultaat van beide is het geboorte-overschot. In vroeger eeuwen was dit praktisch nihil, omdat het sterftcijfer weinig of niet lager lag dan het geboortecijfer.

De schaar ging evenwel open toen het sterftcijfer begon te dalen, terwijl het geboortecijfer onge-

1) G. Mackenroth, in A. Gehlen - H. Schelsky, Soziologie, 2e Aufl. (Düsseldorf-Köln, 1955) S. 72-73.

veer even hoog bleef als te voren. Toen de daling van de mortaliteit steeds sneller verliep, ging de schaar steeds verder open. Zij bleef dit ook, toen het geboortecijfer begon te dalen. Nu vertonen echter het sterftcijfer - althans in West-Europa - weer een stijgende en het geboortecijfer een dalende tendenz, die wanneer zij doorzet op de duur er toe zal leiden, dat de schaar weer dichtgaat, m. a. w. komt tot een punt, waarop er geen geboorte-overschot meer zal zijn.

Deze ontwikkelingstendenz vertoont zich in Europa reeds zeer duidelijk. Slicher van Bath 2) geeft hieromtrent suggestieve cijfers. Deze auteur berekende de index-cijfers van de bevolkingsgroei in Europa gedurende tijdvakken van 50 jaar. Hierbij werd het bevolkingsaantal aan het begin van ieder tijdvak telkens op 100 gesteld. Het resultaat is neergelegd in de volgende tabel.

Tabel 3 Indices van de bevolkingsgroei in Europa in tijdvakken van 50 jaar

1500 - 1550	113,0	1750 - 1800	134,3
1550 - 1600	114,1	1800 - 1850	141,5
1600 - 1650	112,4	1850 - 1900	150,8
1650 - 1700	115,0	1900 - 1950	136,7
1700 - 1750	121,7		

Aan de daling van de mortaliteit komt echter eens een einde en dan zal de sterftelijn zich zelfs ombuigen en een geleidelijk stijgende tendenz gaan vertonen, als natuurlijk gevolg van het feit, dat er ondertussen een opschuiving der bevolking naar de hogere leeftijdsgroepen heeft plaats gevonden. Een bevolkingsopbouw met een hoge relatieve bezetting der oudere groepen heeft tot logisch gevolg grotere sterfte in deze groepen. En dit is het begin van het

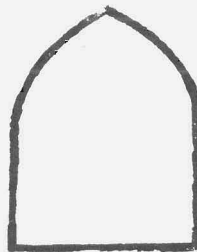
2) B. H. Slicher van Bath, o. c., blz. 88.

ontstaan van een gevaarlijke cyclus in de bevolkingsbeweging van een land.

De toename der sterfte zal het geboorte-overschot vanzelf doen verminderen. Dit overschot daalt bovendien door het reeds sterk gedaalde geboortecijfer. De jeugdige leeftijdsgroepen worden steeds minder bezet, met gevolg steeds minder opschuiving naar de vruchtbare middengroepen van 15 - 45 of 50 jaar, derhalve minder huwelijken en nog minder geboorten dan voorheen. Blijft dan ook nog de kinderbeperving haar invloed doen gelden, dan wordt daardoor de daling van het geboorte-overschot sterk gestimuleerd. Komen uiteindelijk de nataliteits- en mortaliteitscijfers op hetzelfde niveau te liggen, dan gaat de voorheen groeiende bevolking over in een stationaire bevolking. Blijft het geboortecijfer verder dalen, dan wordt de basis van de bevolkingsopbouw steeds verder versmald: een afnemende bevolking. Komt er geen wijziging ten goede, dan is zo een bevolking gedoemd tot uitsterven. Men is in de statistiek gewoon de leeftijdsopbouw uit te beelden in de bekende bevolkingspyramiden. Wij laten hieronder een schematische schets volgen van de bovengenoemde drie fasen, waarin een bevolking kan verkeren.

phase I

phase II

phase III

Phase I laat zien een groeiende bevolking met een brede basis voor de jongste generatie en geleidelijke afname van de respectievelijk oudere leeftijdsgroepen. De tweede phase geeft een schematische voorstelling van een stationaire bevolking. Een zodanige bevolking veroudert, omdat de mortaliteit daalt; door de jongeren door de ouderen te vervangen is ze minder geschikt voor de vooruitgang. Er stroomt als het ware te weinig nieuw bloed door.

De bevolkingspyramide voor de afnemende bevolking, phase 3, heeft de urnvorm, door Burgerdörfer typisch "het symbool van de dood" genoemd. Een van de meest typische verschijnselen, dat zich momenteel in de bevolkingsopbouw voordoet, is de vergrijzing van de bevolking.

Deze veroudering is, anders dan men doorgaans meent, niet alleen gevolg van de verlenging van de levensduur en de daling van de sterfte, maar vooral een gevolg van de daling van de nataliteit. Hierdoor neemt het relatief aandeel van de jongeren in de leeftijdsopbouw van een bevolking af en groeit het relatief aandeel van de bejaarden.

Dit relatieve aandeel van de bejaarden is in verschillende landen reeds tot 15 à 16% gestegen en zal daar tegen 1980 zelfs 20% bedragen. Al te gemakkelijk wordt dit verschijnsel doorgaans toegeschreven aan de medische vooruitgang, kortom aan de daling van de sterfte. Onderzoekingen van J. Bourgeois-Pichat, L. Tabak, L. Henry en anderen hebben voorgoed aangetoond, dat de daling van de sterfte tot nu toe meer jongeren dan bejaarden heeft gered. Terwijl die daling het aantal bejaarden deed toenemen, deed de daling van het geboortecijfer het aantal jongeren afnemen met als gevolg, dat het relatieve aandeel van de ouderen in de bevolking groter werd.

De geconstateerde dubbele daling zal derhalve uiteindelijk belangrijke wijzigingen aanbrengen in de leeftijdsopbouw van een bevolking. Deze dreigende stagnatie - in sommige Europese landen reeds

volop actueel - zal uiteraard vele problemen oproepen ten aanzien van het sociale en economische leven van een volk.

In Nederland doet zich een andere situatie voor. Onder de West-Europese landen heeft Nederland enerzijds het laagste sterftcijfer en anderzijds het hoogste geboortecijfer. Hier dus geen probleem van achteruitgang of van stagnatie, maar integendeel vraagstukken van een snelle bevolkingstoename op een klein territorium. Dit is vooral het gevolg van het hoge geboortecijfer in Nederland. De afwijkende positie van het geboorteniveau in Nederland en Limburg zal in de volgende hoofdstukken worden behandeld.

Hoofdstuk II

DE NATALITEIT

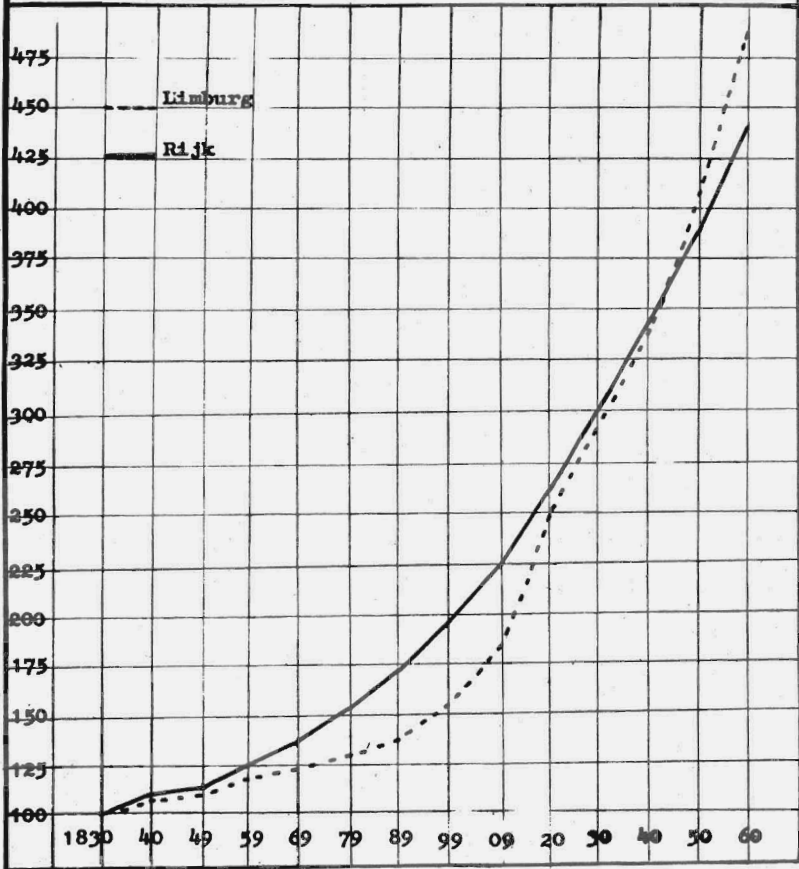
Nederland is het enige land ter wereld, waar geboorteniveau en mortaliteit statistisch ver uiteenlopen. Het overtreft alle andere landen met een hoge geboorte en een lage sterfte, hetgeen resulteert in een groot geboorte-overschot. Daardoor is zijn bevolking jonger dan die van andere West-Europese landen van gelijke ontwikkeling. "Terwijl in het ontwikkelde West-Europa een matige aanwas van 0,6% valt te constateren, noteert Nederland een jaarlijkse bevolkingsgroei van 1,5%. Nederland heeft (als land) de grootste bevolkingsdichtheid van de hele wereld en het heeft nagenoeg de langste levensduur" 1).

In tabel 4 geven wij de groei van de bevolking van Rijk en Limburg in procenten van 1830, terwijl deze groei in grafiek 1 in beeld is gebracht.

Tot na 1920 bleef de relatieve bevolkingsgroei in Limburg achter bij die van het Rijk. Omstreeks 1900 was de rijksbevolking ten aanzien van 1830, derhalve in een tijdsverloop van 70 jaar, verdubbeld. Het Limburgs bevolkingsaantal was in deze periode ruim $1\frac{1}{2}$ x zo groot geworden. In 1930 heeft Limburg zijn achterstand ingelopen en is de bevolking voor Rijk en Limburg beide verdriedubbeld in vergelijking met 1830. Dit geschiedde dus in een tijdsverloop van een eeuw. Vanaf 1950 - 1960 overtreft Limburg het Rijksgemiddelde in aanzienlijke mate, zodat eind 1960 de Limburgse bevolking na een periode van ruim 40 jaar (1920 - 1960) bijna verdubbeld is. Het Rijk deed over zijn tweede verdubbeling 50 jaar (1900 - 1950). Ten aanzien van de relatieve bevolkingsaanwas van de afzonderlijke Limburgse gebieden en de voornaamste gemeenten verwijzen wij naar onze studie "Relatieve bevolkings-

1) Alfred Sauvy, o. c. blz. 68.

De groei van Limburg en Rijk
 volgens indexcijfers van 1830 tot 1960

Tabel 4 Relatieve bevolkingsgroei
van Rijk en Limburg,
(1830 = 100)

Jaar	Rijk		Limburg	
	t. o. v. 1830	per periode	t. o. v. 1830	per periode
1830	100		100	
1840	109,5	9,5	107,7	7,7
1849	113,1	3,6	112,3	4,6
1859	126,2	13,1	118,0	5,7
1869	137,0	10,8	122,5	4,5
1879	153,5	16,5	130,6	8,1
1889	172,6	19,1	139,9	9,3
1899	195,3	22,7	154,3	14,4
1909	224,2	28,9	181,7	27,4
1920	262,7	38,5	250,4	68,7
1930	303,6	40,9	303,2	52,8
1940	341,4	37,8	339,2	36,0
1950	390,3	48,9	404,8	65,6
1960	442,2	51,9	487,0	82,2

groei van 1830 - 1955", opgenomen in Jaarboek 1955 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, blz. 35 - 52.

Beschouwen wij in tabel 4 de relatieve vermeerdering per periode, dan constateren wij voor het Rijk tot 1909 een hogere relatieve groei dan voor Limburg. In de volgende twee perioden, liggend tussen 1909 - 1930 liggen deze verhoudingscijfers voor Limburg echter aanzienlijk boven die van het Rijk tengevolge van een sterke bevolkingsconcentratie in de Mijnstreek. In de dertiger jaren heeft hier echter wegens de grote economische crisis een massale uittocht plaats en daalt de relatieve bevolkingsaanwas in deze periode voor Limburg tot iets beneden het peil van het Rijk. In de beide laatste perio-

den 1940 - '50 en 1950 - '60 liggen de Limburgse verhoudingscijfers daarentegen weer zeer belangrijk boven die van het landsgemiddelde, terwijl deze hogere relatieve groei enkel en alleen is te verklaren uit de hogere geboorte-overschotten.

Deze groei door geboorte-overschot vormt een typisch verschijnsel in de Nederlandsedemografische ontwikkeling. Ook in Nederland en Limburg traden de dalingstendenzen op, die in geheel West-Europa werden geconstateerd. Toch traden in ons land merkwaardige verschillen op. Het sterftcijfer daalde er immers sterker dan elders en droeg daarvoor ook in hogere mate bij tot de bevolkingsgroei.

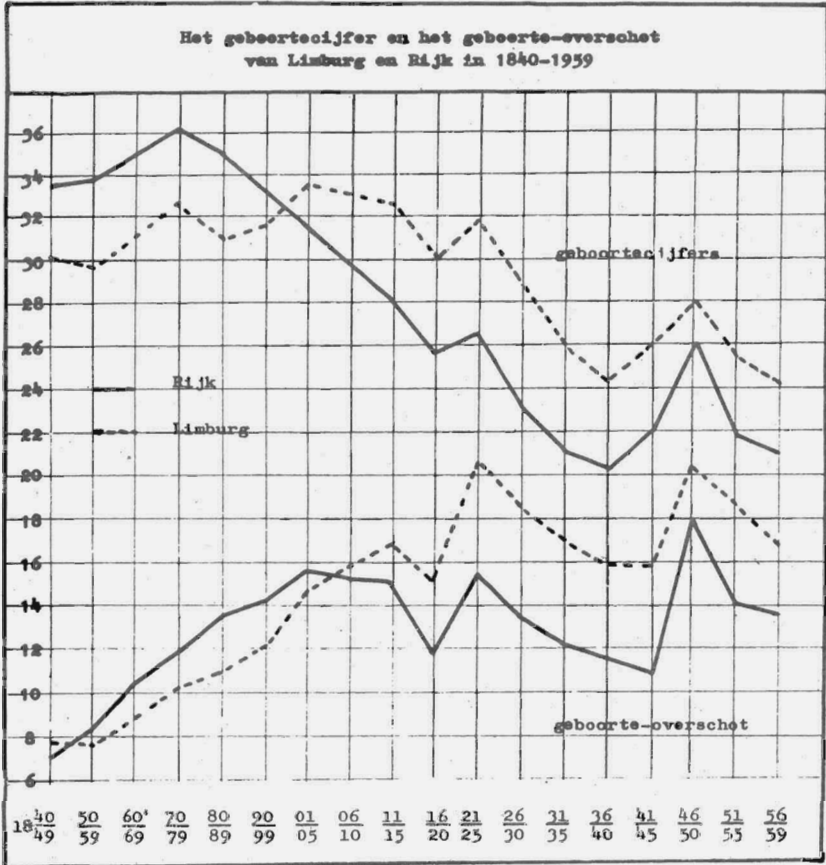
Het geboortecijfer handhaafde zich bovendien in Nederland op een hoger niveau, dat desondanks de Europese dalende lijn op een afstand volgde. In Limburg was deze afstand weer groter dan in Nederland als geheel.

Dit betekent, dat het bevolkingsaccres in ons land bijna uitsluitend het gevolg is geweest van de natuurlijke bevolkingsgroei, met andere woorden van het geboorte-overschot, welk cijfer gedurende de vorige eeuw snel is toegenomen en ook in deze eeuw nog steeds een aanmerkelijke omvang heeft. Het geboorte-overschot heeft echter een dalende tendenz, omdat niet langer meer het steeds verder dalend geboortecijfer wordt gecompenseerd door de daling van het sterftcijfer. De sterftcijfers bewegen zich momenteel op zo een laag niveau, dat in de toekomst eerder een verhoging dan een verdere verlaging van de mortaliteit mag worden verwacht als gevolg van de veroudering van de bevolking. De toekomstige ontwikkeling zal derhalve waarschijnlijk op de duur resulteren in een geringer bevolkingsaccres. Hierdoor wordt de belangrijkheid onderstreept van een nader onderzoek naar de tendenz, welke zich in de loop van het geboortecijfer aftekent, zowel landelijk als regionaal.

De aangeduide bevolkingsgroei in Nederland heeft zich uiteraard met grotere of kleinere verschillen in al de delen van Nederland gemanifesteerd. In de

Tabel 5. Geboortecijfers en geboorte-overschotten van Limburg en Rijk, 1840 - 1959

Periode	Geboortecijfers		Geboorte-overschotten	
	Limburg	Ned.	Limburg	Ned.
1840-49	30, 1	33, 5	7, 7	7, 0
1850-59	29, 6	33, 8	7, 6	8, 3
1860-69	31, 3	35, 2	8, 8	10, 4
1870-79	32, 5	36, 2	10, 3	11, 8
1880-89	31, 1	34, 7	11, 0	13, 4
1890-99	31, 6	32, 7	12, 1	14, 1
1901-05	33, 3	31, 6	14, 9	15, 5
1906-10	33, 1	29, 6	15, 9	15, 3
1911-15	32, 7	28, 1	16, 9	15, 2
1916-20	30, 1	25, 6	15, 1	11, 8
1921-25	31, 8	26, 3	20, 5	15, 4
1926-30	28, 8	23, 2	18, 5	13, 3
1931-35	26, 1	21, 2	17, 2	12, 3
1936-40	24, 4	20, 4	15, 9	11, 5
1941-45	26, 0	22, 0	15, 7	10, 9
1946-50	27, 9	25, 9	20, 4	18, 0
1951-55	25, 5	21, 7	18, 6	14, 1
1956-59	24, 3	21, 0	16, 8	13, 5

bevolkingsgroei van de provincie Limburg, welke in grote lijnen bij deze ontwikkeling aansluit, kan men evenwel enkele phase-verschillen constateren.

Deze afwijkingen betreffen dan voornamelijk het verschillend tijdstip, waarop respectievelijk een stijging en daling in het geboorte- en sterftcijfer inzette, hetgeen ook in de geboorte-overschotcijfers tot uitdrukking komt. In het algemeen mag men zeggen, dat Limburg de landelijke tendenz in de bevolkingsbeweging met nogal enige vertraging heeft gevolgd. Zulks komt op duidelijke wijze tot uitdrukking in tabel 5, welke in grafiek 2 in beeld is gebracht. In deze tabel evenals in deze volgende beschouwingen, zullen wij het sterftcijfer vrijwel geheel buiten beschouwing laten en ons dus beperken tot de ontwikkeling van het geboortenniveau.

De cijferreeks van tabel 5, welke een beeld geeft van de verhoudingen op langere termijn, heeft het voordeel, dat door middel van het cijfermateriaal reeds onmiddellijk enige misverstanden kunnen worden rechtgezet.

Zo was het tot voor kort gebruikelijk om op grond van minder nauwkeurige gegevens de conclusie te trekken, dat verstedelijking en industrialisatie de geboortebeperving als vanzelfsprekend in de hand werkten en dat de concentratie van aanhangers van bepaalde religieuze groeperingen, met name de Rooms-Katholieken, in bepaalde delen van ons land, een afdoende verklaring geeft voor het daar voorkomende relatief hoge geboortecijfer.

Gaat men iets verder in de demografische geschiedenis terug, dan blijkt echter noch het één noch het ander juist te zijn. Ter staving van deze conclusie behoeven wij slechts te verwijzen naar de tabellen, voorkomend in onze studie: "Het geboorteoverschot in Limburg in de laatste eeuw", opgenomen in het Jaarboek 1956 van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Hieruit blijkt onder meer, dat de provincie Limburg ondanks zijn bijna homogene Rooms-Katholieke bevolking een grote regionale verscheidenheid vertoont in de frequentie van de

Tabel 6		Geboortecijfers voor Limburg en Rijk vanaf 1840 - 1959			
Jaar	Limburg	Rijk	Jaar	Limburg	Rijk
1914	33,5	28,2	1937	24,1	19,8
1915	30,6	26,2	1938	24,7	20,5
1916	30,0	26,5	1939	24,4	20,6
1917	30,0	26,0	1940	24,5	20,8
1918	28,8	24,8	1941	24,1	20,3
1919	28,6	24,2	1942	25,5	21,0
1920	33,2	28,3	1943	26,1	23,0
1921	33,9	27,4	1944	26,1	24,0
1922	32,4	25,9	1945	27,3	22,6
1923	31,7	26,0	1946	29,3	30,2
1924	31,1	25,1	1947	28,9	27,8
1925	30,2	24,2	1948	27,6	25,3
1926	29,3	23,8	1949	27,2	23,7
1927	28,6	23,1	1950	26,4	22,7
1928	29,1	23,3	1951	26,3	22,4
1929	28,2	22,8	1952	26,2	22,3
1930	29,3	23,1	1953	25,2	21,7
1931	27,9	22,2	1954	24,8	21,5
1932	27,8	22,0	1955	24,9	21,3
1933	25,6	20,8	1956	24,7	21,2
1934	25,3	20,7	1957	24,3	21,2
1935	24,3	20,2	1958	24,1	21,1
1936	24,6	20,2	1959	24,2	21,0

geboorten, die bovendien geenszins constant van karakter zijn geweest. Tevens leest men zeer duidelijk uit de betreffende geboortecijfers, dat de verstedelijking en de industrialisatie in het algemeen geen remmende invloed heeft uitgeoefend op het geboortecijfer. Integendeel, het geboortecijfer is daardoor in sommige steden en gebieden, met name vooral in de mijnstreek, sterk verhoogd. Als grootste stimulerende factor dient hier genoemd te worden de vestiging van vele jonge gezinnen.

Op enige opmerkelijke verschillen tussen de geboortecijfers in Nederland en Limburg - en bijgevolg ook in de respectievelijke geboorte-overschotten in beide, zullen wij nader ingaan.

Daartoe geven wij in tabel 6 de relatieve geboortecijfers per jaar sedert 1914 - het jaar waarin de daling van het geboortecijfer ook in Limburg een aanvang neemt - om de kleinere verschillen tot uiting te laten komen.

De daling van het geboortecijfer komt zowel in Limburg als in het Rijk sprekend in deze cijfers tot uiting. Zij demonstreren tevens de verschillen tussen Limburg en Rijk op dit punt. Eerder werd reeds gewezen op belangrijke verschillen ten aanzien van het geboortecijfer tussen de afzonderlijke delen binnen de provincie Limburg.

Wil men tot een juist begrip van de achtergronden van de verschillen in geboortefrequentie komen, dan zal men zich dienen te realiseren, dat er belangrijke regionale verschillen van culturele, economische en sociale aard bestaan welke tot gevolg hebben, dat ook huwelijk en voortplanting in de verschillende delen van het land een verschillend beeld vertonen. In zijn interessante studie: "Regionale verscheidenheid in de ontwikkeling van het aantal geboorten in Nederland in de 2e helft van de 19e eeuw" onderscheidt E. W. Hofstee een drietal fasen in dit voortplantingspatroon. Uit deze studie nemen wij hieronder in beknopte samenvatting over datgene wat mede van toepassing geacht kan worden op Lim-

burgse toestanden en verhoudingen 1).

In de 19e eeuw bestond bij de boerenbevolking op onze zandgronden een stelsel van huwelijk en voortplanting - zelfs nu is het nog geenszins verdwenen - waardoor deze bevolkingsgroep op een merkwaardige wijze, zonder beperking van het kindertal in het huwelijk, de omvang van het nageslacht wist aan te passen aan de aanwezige bestaansmogelijkheden. De grondslag van dit stelsel vormde de regel, dat men slechts trouwde, wanneer men zich verzekerd wist van een vaste bestaansmogelijkheid overeenkomstig eigen beroep en stand. Had men deze zekerheid niet, dan trouwde men niet, en bleef men als ongetrouwd lid binnen het familieverband leven. Had b. v. een boer meer dan één zoon - wat vanzelfsprekend meer regel dan uitzondering was - en was voor deze zoons in de toekomst slechts de ouderlijke boerderij ter beschikking, dan trouwde slechts één van de zoons en bovendien vaak niet vóór de vader zelf niet meer in staat was om het bedrijf te voeren. De rest van de broers bleef ongetrouwd bij de ouders en naderhand bij de broer inwonen en vond, evenals deze, zijn bestaan in het ouderlijk bedrijf. Doordat echter slechts één van de broers en dan veelal nog pas op latere leeftijd, aan de voortplanting deelnam, bleef ondanks het ontbreken van een beperking van het kindertal in het huwelijk, het geboortecijfer laag en vond geen verstoring van het evenwicht tussen bevolking en bestaansbronnen plaats. Ontstond, b. v. door ontginning van nieuwe gronden, een uitbreiding van de bestaansmogelijkheden, dan paste de bevolking zich daaraan min of meer automatisch aan. De andere zoons kregen ook de kans een bedrijf te bemachtigen, trouwden ook, kregen ook nageslacht en

1) E. W. Hofstee: Regionale verscheidenheid in de ontwikkeling van het aantal geboorten in Nederland in de 2e helft van de 19e eeuw, Deel VII, Kon. Ned. Academie van Wetenschappen, Amsterdam 1954, blz. 78, v. v.

vulden zo de nieuwe ruimte, totdat deze weer geheel was bezet en opnieuw een beperking van het aantal huwendes en daardoor van de omvang van het nageslacht optrad.

Het is duidelijk, dat een dergelijk voortplantingspatroon slechts kan bestaan, indien aan een aantal voorwaarden van economische en psychologische aard is voldaan. In de eerste plaats eiste het een sterk, min of meer patriarchaal getint familieverband, een vanzelfsprekende onderschikking van de individuele verlangens en gevoelens aan de belangen van de familie als geheel, aan het verlangen om het familiebezit onverdeeld te handhaven en de bestaansmogelijkheid van de familie als geheel blijvend te verzekeren. Psychologisch was dit systeem slechts bestaanbaar bij een vergaand terugdringen van de sexuele verlangens, onder invloed van opvoeding, sociale controle en andere milieu-invloeden. In zijn boek "Het oude Kempenland" 1) heeft Barentzen op voortreffelijke wijze geschetst, hoe in de vorige eeuw de gehele levensstijl er op gericht was alles, wat tot sexuele prikkeling kan leiden, zo veel mogelijk te vermijden en de aantrekkingskracht, die de beide sexen op elkaar uitoefenen, zoveel mogelijk weg te nemen.

Ook de landarbeiders trouwden blijkbaar alleen, wanneer een verzekerde bestaansgrondslag voor een gezin aanwezig was, d. w. z. wanneer zij een plaats als vaste uitwonende landarbeider konden krijgen. Kregen zij die niet, dan bleven ze inwonend knecht. Deze figuur van de bejaarde, ongetrouwde, inwonende knecht en meid, heeft in de 18e eeuw in het agrarische gebied vermoedelijk tot het normale beeld van de samenleving behoord en is in de 19e eeuw steeds zeldzamer geworden.

Aangenomen moet worden, dat dit stelsel niet alleen op het platteland, doch in de stad voor zover

1) P. A. Barentzen, Het Oude Kempenland, Groningen, 1935, blz. 112 - 113.

het niet door vroeg-kapitalistische invloeden werd doorbroken, de verhoudingen grotendeels beheerste. Ook in de wereld van het ambacht en het kleine bedrijf in het algemeen trad men immers slechts in het huwelijk, wanneer men een vaste grondslag voor het bestaan van zijn toekomstig gezin had gevonden. De ambachtsman trouwde slechts, wanneer hij zich een bedrijf had weten te verwerven, wat in de regel betekende, dat hij het van zijn vader of een ander had overgenomen. Gelukte dit hem niet, dan bleef ook hij tot op zijn oude dag gezin en ongetrouwd.

Sedert echter onder invloed van de moderne kapitalistische ontwikkeling de materiële en geestelijke verhoudingen diepgaande veranderingen ondergingen, werd ook het klassieke voortbrengingspatroon in zijn wortels aangetast.

Een verschijnsel, dat met de ontwikkeling van moderne denkbeelden en moderne vormen van maatschappelijk leven in de 19e eeuw eveneens gepaard ging, was een toenemende individualisering van de afzonderlijke leden van de familie en een geringere geneigdheid om eigen leven ondergeschikt te maken aan- en in te passen in dat van de familie als geheel. Het leven in één gezinsverband raakte steeds meer in onbruik.

Vanaf het midden van de vorige eeuw kwamen deze nieuwe ideeën en opvattingen voor het eerst tot uiting in een stijging van het geboortecijfer, welke samenhang met een sterk verhoogde huwelijksfrequentie.

Onder invloed van het liberalisme ontstonden tussen werkgever en werknemer geheel andere arbeidsverhoudingen. Het had voor de jonge arbeider geen zin om te wachten met een huwelijk tot hij de zekerheid van een vaste positie had verworven; hij zou daarover zijn gehele leven in onzekerheid blijven.

Een en ander voerde in de richting van een verhoogde en vervroegde huwelijksluiting, hetgeen leidde tot een hoger geboortecijfer. Uit het vroegere agrarisch-ambachtelijk voortplantingspatroon namen de onbepaalde voortplanting in het huwelijk

over. Dit betekende meer kinderen. Een hoger geboortecijfer op zijn beurt betekende echter een zwaardere last, die nog toenam toen aan het eind der 19e eeuw door de daling van de kindersterfte het aantal te verzorgen kinderen steeg.

Na 1875 zette echter ook een daling in van het geboortecijfer.

Dit lagere geboortecijfer was in eerste instantie het gevolg van de daling in de huwelijkscijfers, hetgeen zijn oorsprong vond in het optreden van de grote landbouwcrisis. Toen omstreeks 1890 echter het huwelijkscijfer zich op het oude niveau herstelde, bleven de geboortecijfers zich desondanks in sterk dalende lijn bewegen.

Eveneens bleef ook het sterftcijfer steeds verder dalen, voornamelijk als gevolg van de verbetering in de overlevingskansen op jeugdige leeftijd. Deze verbeteringen hadden evenwel een merkwaardig resultaat: aangezien er meer kinderen in leven bleven, nam de gezinsgrootte snel toe en ontstond te eerder de wens tot geboortebeperking over te gaan. De daling van de sterfte bracht dan ook, naar men aanneemt, met enige vertraging vanzelfsprekend de daling van de geboorten op gang, al hebben ongetwijfeld ook andere factoren meegespeeld.

Het is niet onbegrijpelijk, dat er een drang ontstond om de aanpassing van het aantal geboorten aan de economische mogelijkheden, die onder het oude stelsel als vanzelf geschiedde, langs andere wegen opnieuw te verzekeren. In feite werd door het opgeven van het klassieke voortplantingspatroon en het aanvaarden van het nieuwe patroon van veel en vroegtijdig huwen, de grondslag gelegd voor het ontstaan van een derde voortplantingspatroon, met name dat der bewuste kinderbeperving in het huwelijk.

Dit moderne voortplantingspatroon is niet enkel het gevolg van een dreigende evenwichtsverstoring tussen bevolkingsaccres en de ontwikkeling van de bestaansmiddelen, doch het werd tevens gestimuleerd door de wens om het familiekapitaal niet te

veel te versnipperen, om een bepaalde levensstandaard te kunnen handhaven, en om de kinderen sociaal en economisch een goede toekomst te verschaffen.

Het eerst openbaarde zich deze drang tot kinderbepierking dan ook bij de meer welgestelden en wel het eerst bij de welgestelde boeren in het westen en noorden van het land, waar het "Franse" systeem reeds omstreeks 1870 werd besproken en toegepast, zij het in minder sterke mate dan later. Vermoedelijk is de tweede phase, het veel en vroegtijdig huwen bij de welgestelden nauwelijks tot ontwikkeling gekomen en is het klassieke patroon vrijwel onmiddellijk gevolgd door een zekere beperking van het kindertal in het huwelijk. Die tweede phase kan met recht de proletarische tussenphase genoemd worden, omdat zij vooral in de arbeiderswereld vrij lang de geboortefrequentie heeft beheerst. Voor een juist begrip van de demografische verhoudingen in de 19e eeuw is het onderkennen van deze proletarische tussenphase van essentiële betekenis.

Terwijl elders in Nederland sedert het midden van de vorige eeuw de vroeger gangbare huwelijks- en voortplantingstradities reeds werden doorbroken, bleef het geboorteniveau in Limburg nog lange tijd gekenmerkt door het agrarisch-ambachtelijk voortplantingspatroon. Dit hing voor een groot deel samen met de bijzondere sociaal-economische structuur in deze vrijwel nog geheel agrarische provincie. Uitbreiding van het landbouwareaal en toepassing van intensieve teelt stuitte op grote moeilijkheden vooral wegens het ontbreken van voldoende mest. Waar zich buiten de landbouw weinig andere bestaansmogelijkheden voordeden, bleef door de werking van het voortplantingssysteem het geboortecijfer relatief laag en de groei van de bevolking gering.

Een verandering trad eerst in tegen het einde van de 19e eeuw. Dit hing nauw samen met het toenemen van de bestaansmogelijkheden in de landbouw. Deze kwamen in het zicht vooreerst door het in zwang komen van het gebruik van kunstmest, waar-

door nieuwe ontginning mogelijk werd, de opbrengst van de bestaande cultuurgrond toenam en verder door de ontwikkeling van de mechanische zuivelbereiding. In het ook toen nog in de agrarische gebieden in hoofdzaak heersende klassieke voortplantingspatroon leidde dit als vanzelf tot een verhoging van het geboortecijfer. Zo zien wij, dat rond de eeuwwisseling in tegenstelling tot hetgeen het land als geheel te zien geeft, het geboortecijfer in Limburg een aanzienlijke stijging vertoont en in belangrijke mate boven het rijksgemiddelde komt te liggen.

Voor de onderlinge verschillen in de geboortestijging tussen de verschillende delen van Limburg verwijzen wij opnieuw naar de betreffende studie in Jaarboek 1956. Met de toename van het geboortecijfer ging hand in hand een verhoging van de huwelijksfrequentie en een daling van de huwelijksleeftijd. Uit de geboortecijfers kan men constateren, dat op het eind van de vorige eeuw Limburg was genaderd tot de tweede phase in het huwelijks- en voortplantingspatroon, dat landelijk reeds door een volgend ontwikkelingsstadium was vervangen. Dit tempoverschil moet mede worden verklaard uit het feit, dat de sterftedaling in Limburg eerst later begonnen is en eerst na 1900 zijn invloed doet gelden. Als gevolg echter van de daling van het sterftecijfer gaat geleidelijk de tweede phase - meer te zien als overgangstijd - over in het derde stadium van het moderne voortplantingspatroon.

De daling van de sterfte en de stijging van het geboortecijfer had tot gevolg, dat het geboorteoverschot relatief belangrijk groter was dan het landelijk gemiddelde en de bevolking in Limburg sterk in aantal toenam.

Te beginnen met 1915 treedt er een daling op in het Limburgse geboortecijfer, hetgeen echter door bijzondere omstandigheden kan worden verklaard. De oorzaak van de onverwachte geboortedaling vanaf 1915 tot en met 1919 ligt klaarblijkelijk in het uitbreken van de eerste wereldoorlog 1914 - 1918. Ons land was weliswaar niet in deze oorlog betrok-

ken, maar toch was ons leger gemobiliseerd en bleven een groot aantal lichteningen gedurende de gehele oorlog onder de wapens. Daardoor ontstond een gedwongen scheiding tussen de echtgenoten. Bovendien daalde het aantal huwelijken wegens de onzekere situatie, waarin ons volk leefde. Hieraan en aan de steeds meer verslechterende economische situatie is de geconstateerde teruggang van het aantal geboorten te wijten.

Niet zodra is de oorlog beëindigd of het aantal huwelijken stijgt weer, de scheiding tussen de echtgenoten wordt opgeheven met gevolg, dat het geboortecijfer zowel in Limburg als in het Rijk aanzienlijk stijgt, mede onder invloed van psychologische factoren. In 1920 is het rijksgemiddelde gestegen met 4 per mille tot 28,3 en het Limburgse cijfer met 4,5 per mille tot 33,2.

Na 1920 treedt bij het Rijk direct weer een daling in, die zich regelmatig voortzet tot 1937, wanneer met 19,8 het laagste gemiddelde geboortecijfer bereikt wordt dat ooit voor het Rijk is waargenomen.

In Limburg is de geboortedaling tijdens het begin van de twintiger jaren niet zo uitgesproken te constateren: in deze periode lopen de geboortecijfers van Limburg en het Rijk dan ook het meest uiteen. Maar toch begint omstreeks deze jaren reeds een kentering. Indien men dan ook het geboorteniveau van Limburg en het Rijk over iets langere periode volgt, dan blijkt het geboortecijfer van Limburg toch het landelijk patroon te volgen, zij het met een duidelijke vertraging. De lage geboortecijfers in de dertiger jaren als gevolg van de grote economische wereldcrisis, vertonen in Limburg en het Rijk gelijkelijk in 1937 een dieptepunt. De structurele geboortedaling bleef derhalve niet langer tot enkele provincies, gebieden of gemeenten beperkt, doch schijnt sindsdien een overal doorwerkend verschijnsel geworden.

De grote verschillen, welke tijdens de twintiger jaren tussen de geboortecijfers van Limburg en het Rijk bestonden, werden in de dertiger jaren steeds

geringer. De geboortecijfers bleken onder de druk van de aanhoudende crisis in ongeveer hetzelfde tempo te dalen, al bleef het geboorteniveau van Limburg nog altijd hoger dan dat van het Rijk. Het geboortepatroon had in de crisisjaren schijnbaar een uniform karakter aangenomen. Stelt men de gemiddelde geboortecijfers van de naar grootte gegroepede gemeenten voor 1931 = 100, dan bedroegen deze in 1938 voor alle gemeentegroepen 93.

De gelijke tendenz in het landelijke en het Limburgse geboortecijfer is eveneens een opvallend verschijnsel tijdens de tweede wereldoorlog, toen merkwaardigerwijze de geboortecijfers aanmerkelijk begonnen te stijgen. "Deze stijging zette in, toen er een einde kwam aan de werkloosheid, die schijnbaar meer steriliserend werkte dan de onzekerheid van de oorlogsperiode." 1)

De hoofdoorzaak van deze stijging ligt evenwel vooral in de toename van het aantal nieuwe huwelijken, zoals nog nader zal worden aangetoond. Deze hogere huwelijksfrequentie kwam uiteraard in het geboortecijfer tot uitdrukking. Een statistische analyse van de loop van het geboortecijfer tijdens en vlak na de laatste wereldoorlog heeft bewezen, dat er ook een sterk verband bestond tussen de nataliteit in Nederland en de psychologische reacties van de bevolking op bepaalde onverwachte, diepingrijpende oorlogsgebeurtenissen. Deze samenhang is op overtuigende wijze aangetoond door Drs. T. van den Brink, die de typische invloed van bijzondere omstandigheden op de loop van het geboortecijfer heeft beschreven:

"Het ongebruikelijk lage geboortecijfer in juni 1940 correspondeert met het uitbreken van wereldoorlog II in september 1939.

De oorlogsdagen in mei 1940 en de onzekere weken na de bezetting hebben tot een dieptepunt geleid in 1941 en wel in februari, de maand die in normale

1) Sauvy, o. c., blz. 184.

jaren steeds een hoog geboortecijfer vertoont.

De verscherpte maatregelen tegen de joden en de spanning rondom de februari-staking in 1941 brengen bijzonder lage geboortecijfers in de laatste maanden van dit jaar.

De invasie in Frankrijk in begin juni 1944 veroorzaakt een bijzonder hoge geboortetop in maart en april 1945.

Na de teleurstellingen volgend op Dolle Dinsdag in september 1944 volgden in juli 1945 minder geboorten dan normaal.

De hongervinter, welke culmineerde in de eerste maanden van 1945 kan in direct verband worden gezien met de minimale geboortecijfers in de laatste maanden van 1945.

De snelle stijging van de geboortecijfers van januari en februari 1946 zijn niet los te denken van de bevrijding in mei 1945 en de daarop ingetreden ontspanning heeft geleid tot een maximale geboorte in de voorzomer van 1946". 1)

Zulke incidentele factoren als boven vermeld behoeven echter niet uitsluitend voor te komen tijdens en tengevolge van oorlogstoestanden. Ingrijpende veranderingen in economische en sociale verhoudingen kunnen overeenkomstige effecten sorteren, welke van niet minder betekenis behoeven te zijn.

De hoge nataliteit in de jaren 1946 - 1950, die gedeeltelijk samenhangt met de grotere nuptialiteit tengevolge van een inhaalproces van de gedurende de oorlog uitgestelde huwelijken kan ook worden gezien als een psychologische reactie van de reeds gehuwde echtparen op het einde van de bezetting.

Door middel van een speciale berekeningswijze, toegepast door Drs. van den Brink 1), blijkt, dat de hogere geboortecijfers inderdaad mede aan een hogere vruchtbaarheid moeten worden toegeschreven,

- 1) T. van den Brink, Eerste resultaten van een statistische analyse der geboortecijfers in Nederland, Amsterdam, 1949, blz. 33 - 34.
- 2) T. van den Brink, o.c. blz. 45 vv.

gere vruchtbaarheid moeten worden toegeschreven, doch tevens, dat deze hogere vruchtbaarheid eerst in de laatste oorlogsjaren en vooral direct na de beëindiging van de oorlog van enige betekenis is geworden.

Dit maakt het volgens hem waarschijnlijk, dat, wat de toeneming der vruchtbaarheid betreft, eerder verband moet worden gezocht met psychologische reacties op bijzondere incidentele omstandigheden, dan met een blijvende verandering in mentaliteit ten opzichte van de gezinsgrootte. Een en ander betekent dat, al zou de vruchtbaarheid binnenkort weer dalen tot het vooroorlogse peil, dit niet uitsluit, dat toch nog hogere geboortecijfers kunnen verwacht worden, niet als gevolg van hogere fertiliteit, doch van de omstandigheid, dat een relatief grotere bevolkingsgroep aan de procreatie meewerkt 1)

Zulks bleek na de oorlog inderdaad het geval. Na de bijzonder sterke opleving van de nataliteit, die vlak na de laatste oorlog zijn hoogtepunt vond, begon het geboortecijfer geleidelijk wederom te dalen, al is het vooroorlogse dieptepunt tot heden nog steeds niet bereikt. Opmerkelijk is, dat het dalend geboortecijfer in Limburg steeds verder de neiging vertoont zich aan het landelijk gemiddelde te conformeren. Blijkbaar heeft Limburg zich geleidelijk meer aangepast aan het Nederlands geboortepatroon, dat na een tijdelijke onderbreking weer toeneigt naar een bestaande structurele tendenz. Dit dalend geboorteniveau, dat op zich zelf duidelijk kan worden geconstateerd, kan echter met behulp van het gemiddeld geboortecijfer alleen niet volledig worden verklaard. Daartoe is een verfijnder methodiek noodzakelijk, waartoe wij in de volgende hoofdstukken een poging zullen wagen.

1) T. van den Brink, o. c. blz. 45 - 53.

Hoofdstuk III

NUPTIALITEIT EN HUWELIJSLEEF TIJD.

Meestal wordt de nataliteit uitgedrukt in een verhoudingscijfer, dat aangeeft het aantal geboorten per duizend van de gemiddelde bevolking van een bepaald gebied. Wanneer men deze zogenaamde geboortecijfers opstelt voor verschillende gebieden in diverse perioden ter onderlinge vergelijking, dan moet men wel degelijk in overweging nemen, dat zij slechts een zeer onvolkomen beeld geven van het feitelijk geboorteniveau. Tot de gemiddelde bevolking worden immers ook groepen gerekend, zoals kinderen, ouden van dagen, celibatairen en zij, die in weduwstaat verkeren, die voor de procreatie geen betekenis hebben.

Vergelijking van deze algemene geboortecijfers voor verschillende tijdvakken of voor verschillende bevolkingen veronderstelt bovendien, dat in de opbouw der bevolking naar leeftijd en burgerlijke staat geen verschillen tussen die tijdvakken of bevolkingen bestaan. Deze verschillen blijken echter wel degelijk te bestaan en een grote rol te spelen. Zo wordt bij het geboortecijfer geen rekening gehouden met wisselende huwelijksfrequentie, die bij optredende verschillen het geboorteniveau beduidend kan beïnvloeden.

Tengevolge van dit alles is het mogelijk, dat het geboorteniveau van een bepaald gebied - in geboortecijfers uitgedrukt - lager of hoger ligt dan het in werkelijkheid is. 1)

Voor al waar het te bestuderen gebied klein is, kunnen zulke factoren het beeld in merkelijke mate vertekenen, terwijl hun invloed bij de studie van een groter gebied tot een minimum wordt gereduceerd. Een sprekend voorbeeld hiervan is de invloed van de

1) J. P. van Rooyen, Het Nederlandse bevolkingsvraagstuk, Wageningen 1955, blz. 21 v. v.

gestichtsbevolking op het geboortecijfer voor een bepaald gebied. Terwijl in 1947 in Limburg de gestichtsbevolking 4,3% van de totale bevolking vormde, bedroeg het percentage voor Nederland als geheel slechts rond 2%. Tegenover het genoemde Limburgse gemiddelde van 4,3% stond in 1947 de gemeente Heel met 53,9%!

De gevolgen hiervan voor het geboortecijfer blijken overduidelijk. De gemeente Heel had in de periode 1946 - 1950 een geboortecijfer van 12,8. Vergelijkt men echter het aantal levend geboren en met de bevolking van Heel exclusief de gestichtsbevolking, dan blijkt het geboortecijfer 27,8‰ te bedragen.

Voor Limburg werd dit verschijnsel reeds eerder in de "Studies" besproken, cfr. "Het geboorteoverschot in Limburg in de laatste eeuw", Maastricht, 1956, blz. 85-93; en "De migratie in Limburg in de laatste eeuw", 1957, blz. 104-108.

Belangrijk is in dit verband ook de leeftijdsopbouw van de bevolking in het algemeen, de huwelijksfrequentie, de leeftijd bij huwelijksluiting en de leeftijdsopbouw van de gehuwde vrouwen. Al deze factoren zijn van betekenis voor het beoordelen van het geboorteniveau. Bij de drie laatste factoren zullen wij in dit hoofdstuk wat langer stilstaan.

Par. 1: De nuptialiteit

Onder nuptialiteit verstaan wij het aantal huwelijken per 1.000 inwoners. Hoezeer dit cijfer per gebied kan variëren, blijkt uit de volgende tabel, waarin de nuptialiteitscijfers van Nederland en Limburg vanaf 1840 naast elkaar worden geplaatst.

Tien- en vijfjaarlijkse gemiddelden verdoezelen niet zelden tussentijdse afwijkingen. Dit is vooral na 1900 het geval. Om deze afwijkingen van het normaal patroon toch tot hun recht te laten komen, zal daarop zo nodig in de tekst de aandacht worden gevestigd.

De cijfers voor het Rijk bewegen zich vóór 1900 tussen 7 à 8 per mille. In de periode van 1850-1879

Tabel 7 Het aantal huwelijken in Limburg
en Rijk per 1.000 inwoners

Periode	Rijk	Limburg
1840-1849	7,4	6,6
1850-1859	8,0	6,6
1860-1869	8,2	6,8
1870-1879	8,1	6,8
1880-1889	7,2	5,9
1890-1899	7,3	6,8
1900-1909	7,5	6,5
1910-1919	7,3	6,3
1920-1929	8,0	6,5
1930-1934	7,3	6,5
1935-1939	8,0	7,0
1940-1944	7,5	7,1
1945-1949	9,4	9,0
1950-1954	8,3	8,4
1955-1959	8,2	8,5

zijn ze het hoogst, n.l. rondom 8,1; in de andere tijdperken liggen ze rond 7,3. Voor Limburg liggen deze verhoudingscijfers van het aantal huwelijken van 1840-1900 steeds belangrijk lager, n.l. op ongeveer 6,7 per mille, met uitzondering van de periode 1880-1889, waarvoor een bijzonder laag gemiddelde van 5,9 genoteerd staat, als gevolg van de toen heersende economische crisis.

Ook na 1900 liggen de Limburgse gemiddelden over de hele lijn beduidend beneden die van het Rijk. Eerst in 1948 en volgende jaren stijgt het Limburgse nuptialiteitscijfer uit boven het Rijksgemiddelde. Tot 1910 liggen de huwelijkscijfers in Limburg en Rijk nog steeds ongeveer op hetzelfde niveau als in de vorige eeuw. De eerste wereldoorlog veroorzaakt echter een aanzienlijke daling, die in 1915 zich manifesteert in de cijfers van 5,6 en 6,7 per mille, respectievelijk voor Limburg en het Rijk. In 1919 stijgt het aantal huwelijken tot ver boven het normale, terwijl deze stijging zich in 1920 voortzet tot de

tot dan toe nog nooit bereikte hoogten van 9,6 voor het Rijk en 8,9 voor onze provincie. 't Is duidelijk, dat deze meerdere nuptialiteit haar oorzaak vindt in het sluiten van huwelijken, die tengevolge van de oorlogsomstandigheden verschoven werden tot latere datum, derhalve in de zogenaamde uitgestelde huwelijken.

Na 1921 zien wij dan ook weer het aantal huwelijken dalen, om in 1923 en volgende jaren zich te handhaven op het vooroorlogse niveau (Rijk 7,8 en Limburg 6,9).

Tengevolge van de economische crisis in de dertiger jaren gaat de nuptialiteit achteruit; in het Rijk in sterkere mate dan in Limburg; de laagste cijfers treft men aan in 1932 met 6,9 voor het Rijk en 6,4 voor ons gewest. Tot en met 1938 blijven de verhoudingscijfers laag, om in 1939 plotseling te stijgen tot 9,2 voor het gehele land en 7,9 voor onze provincie. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de zogenaamde mobilisatie-huwelijken, die gesloten werden wegens de gunstige regeling inzake de kostwinnersvergoeding voor militairen.

De daarop volgende teruggang in 1940 en 1941 kan gezien worden als een psychologisch effect van de onzekere vooruitzichten. Het jaar 1942 noteert weer hogere cijfers dan in 1939, n.l. 9,7 voor het Rijk en 8,2 voor Limburg. Hier moet men denken aan wellicht uitgestelde huwelijken in de twee voorafgaande jaren en aan een vlucht in het huwelijk om te ontkomen aan de dreigende "Arbeitseinsatz" voor ongehuwden. De sterke vermindering van het aantal huwelijken in 1943 (7,2 voor het Rijk en 6,8 voor Limburg) zet zich in even sterke mate voort in 1944, zodat voor dit jaar de laagste nuptialiteitscijfers zijn genoteerd, die ooit werden bereikt, n.l. 5,5 (Rijk) en 5,6 (Limb.). Hieraan is de toenemende druk van de oorlogsomstandigheden zeker niet vreemd: schaarste aan woninginrichting, duurte, hongerwinter 1944-'45, de onzekere toestand, dit alles lokte niet aan om "de grote stap" te wagen.

Het vredesjaar 1945 gaf het sein tot snel ver-

meerderende huwelijkssluiting, die het nuptialiteitscijfer in 1946 bracht op een nooit gekende hoogte voor Limburg en Rijk van respectievelijk 10,0 en 11,4 per mille. Dit is te beschouwen als een reactie van een zich bevrijd voelende bevolking met een nieuwe hoop op de toekomst.

Weliswaar daalden na 1946 de huwelijkscijfers, doch ze bleven in 1947 (rond 10) en 1948 (rond 9) nog steeds op hoog niveau om daarna successievelijk te dalen tot 7,8 voor het Rijk en 8,2 voor Limburg in het jaar 1959.

Maar ook dan nog liggen de nuptialiteitscijfers in beide gebieden hoger dan in het eerste decennium na 1900.

De hiervoor besproken nuptialiteitscijfers zijn gemiddelden voor Limburg en het Rijk. Voor beide gebieden zijn er derhalve bepaalde streken en gemeenten met een afwijkende hogere of lagere nuptialiteit. Zo bleken in de periode 1900-1935 de nuptialiteitscijfers in de verschillende delen en gemeenten in Limburg te variëren van 3 tot ruim 10 per 1.000 inwoners. Bij aandachtige beschouwing der cijfers bleek, dat er sterke correlatie bestaat tussen het aantal huwelijken en de grootte der bevolking. Naar gelang de bevolking zich meer concentreert vermeerdert de nuptialiteit. Zulks blijkt duidelijk uit de volgende nuptialiteitscijfers:

Heerlen,	in het begin van deze eeuw: 7,7; in 1920: 11,5
Kerkrade,	in het begin van deze eeuw: 7,9; in 1920: 9,9
Sittard,	in het begin van deze eeuw: 7,8; in 1920: 9,0
Geleen,	in het begin van deze eeuw: 5,8; in 1920: 10,6

Het platteland vertoont lage huwelijkscijfers, de steden daarentegen hogere. Dit is overigens een algemeen verschijnsel, waarop verschillende auteurs de aandacht vestigen. In het totaal komen in de grote steden meer personen in de huwbare leeftijd

voor dan op het platteland. Beschouwt men de cijfers dezer personen naar geslacht, dan constateert men, dat in de grote steden de mannen in de huwbare leeftijd bij die van het platteland in aantal ten achter staan. Aangezien de sexe met het kleinste aantal in de huwbare leeftijd de kans tot huwen geeft, zou men kunnen veronderstellen, dat bij de stedelijke bevolking minder gehuwd wordt dan bij de bevolking op het platteland. Het omgekeerde blijkt het geval te zijn. In weerwil van het kleiner aantal huwbare mannen vertonen de grote steden steeds groter nuptialiteitscijfers, hetgeen de hoge percentages voor de beide Hollanden verklaart.

Zo constateerde De Bosch Kemper: "In de jaren 1935-1939 was de huwelijksfrequentie het hoogst in Zuid- en Noord-Holland (8,1 en 8,2)" 1). In deze beide provincies is de bevolking het sterkst geconcentreerd. En verder: "Zij bedroeg in de gemeenten beneden 20.000 inwoners 6,85, in die met meer dan 100.000 inwoners 8,65" 2). Wij laten hieromtrent nog een uitspraak volgen van Verriijn Stuart: "Men mag zeggen, dat in Nederland de concentratie der bevolking de nuptialiteit niet tegenwerkt, maar bevordert". 3) Tot dezelfde conclusie kwam reeds Beaujan op grond van de volkstelling 1879 en de huwelijksstatistiek van 1875-1887. 4)

Een opvallend sterke correlatie constateren wij ook tussen de huwelijksfrequentie en de conjunctuur. Vorenstaande nuptialiteitscijfers bewijzen, dat bij een ongunstige conjunctuur het aantal huwelijken daalt. Er verstrijkt echter in de regel enige tijd alvorens deze daling naar voren treedt, zodat het dieptepunt van de huwelijksfrequentie meestal niet samenvalt met het dieptepunt van een conjunctuur-

- 1) M. J. De Bosch Kemper, De tegenwoordige staat van Nederland, Utrecht 1950, blz. 40-41.
- 2) Idem.
- 3) C. A. Verriijn Stuart, o. c., blz. 274.
- 4) Zie: Bijdragen van het Statistisch Instituut, jrg. 1890, blz.-46.

periode. Ook het omgekeerde is waar. Na het beëindigen van een crisis vermeerderd het aantal huwelijken, terwijl in dit geval de afstand tussen beiderlei oplevingen minder groot is.

Men zou eveneens een sterke correlatie verwachten tussen de huwelijksfrequentie en de nataliteit. Dit verband is niet alleen hierin gelegen, dat uitgesproken hoge of lage geboortecijfers na verloop van jaren hun invloed op het nuptialiteitscijfer doen gelden, maar evenzeer heeft ook de huwelijksfrequentie gevolgen voor het korte tijd later daarop volgend geboortecijfer. Deze laatste relatie is echter niet steeds zonder meer van toepassing. Inderdaad liggen vóór 1900 de nuptialiteits- en de geboortecijfers in Limburg beide aanmerkelijk lager dan voor het Rijk. Na 1900 verandert echter de situatie volkomen. Ofschoon dan de Limburgse huwelijksfrequentie tot 1948 bij voortduring belangrijk lager ligt dan die van het gehele land, stijgen de geboortecijfers in Limburg in aanzienlijke mate boven het Rijksgemiddelde, zodat alsdan van enige correlatie geen sprake meer is. Uit het bovenstaande kan nu reeds geconstateerd worden, dat de huwelijksvruchtbaarheid in ons gewest derhalve veel hoger moet liggen dan in het Rijk.

Wanneer men de nuptialiteitscijfers na 1910 slechts vluchtig beschouwt, blijkt dat er herhaaldelijk soms incidentele sterke verhogingen van de huwelijksfrequentie optreden. Vergelijkt men daarmee de corresponderende geboortecijfers, dan merkt men een eveneens verhoogde nataliteit. Dus toch een correlatie? Ja en neen. Er is hier slechts sprake van een incidentele verhoging der nataliteit door een groter aantal eerstgeborenen, doch deze nataliteit zet niet door voor de volgende jaren: met andere woorden het aantal geboorten per huwelijk vermindert snel. Reeds in 1930 werd door Dr. Starmans hetzelfde geconstateerd, als hij schrijft over de jaren na 1920: "Dat na een vijftal jaren echter weer lagere geboortecijfers bereikt zijn dan ooit tevoren, wijst er op, dat het geboortecijfer vooral bepaald

wordt door de geboren en in de eerste huwelijksjaren en dat de bereidheid tot het voortbrengen van kinderen eindigt lang voordat de mogelijkheid ertoe ophoudt". 1)

Nog sterker treedt dit verschijnsel naar voren voor de periode 1950-1960. Ofschoon de huwelijksfrequentie zowel voor Limburg als voor het Rijk dan nog altijd boven 8 per mille ligt, hetgeen beduidend hoger is dan voor de periode 1901-1910, dalen de geboortecijfers voortdurend en eindigen in 1960 voor Limburg op ruim 24 (1905-1910: 33,5) en voor het Rijk op ruim 21 (1905-1910: \pm 29). Deze vermindering van geboorten is slechts te verklaren door vrijwillige kinderbeperking.

De vraag dient thans gesteld hoe het komt, dat de nuptialiteitscijfers in Limburg van 1840 tot 1948 in belangrijke mate beneden die van het landsgemiddelde blijven. Een tweetal factoren spelen hier een belangrijke rol. Vooreerst het aantal vrouwen per 1.000 mannen.

Uit tabel 8 blijkt met één oogopslag, dat het aantal vrouwen in Limburg steeds belangrijk geringer is dan dat van de mannen. Er is over de hele lijn een mannenoverschot, terwijl het Rijk daarentegen een voortdurend vrouwenoverschot heeft.

Omdat de huwelijkskansen worden bepaald door het minst aanwezige geslacht, is het duidelijk dat deze kansen in Limburg minder groot zijn dan voor het gehele land, met gevolg een minder aantal huwelijken.

De tweede factor is het verschil in het aantal ongehuwde vrouwen.

Tabel 9 laat zien dat het relatieve aantal ongehuwde vrouwen in Limburg steeds hoger is dan in het Rijk en dat dit verschil vanaf 1830 tot 1947 in steeds grotere mate toeneemt.

1) J. H. Starmans, Verloskunde en kindersterfte in Limburg, Utrecht 1938, blz. 427.

Tabel 8 Het aantal vrouwen per 1.000 mannen

Tijdstip	Limburg	Rijk
1830	1.011	1.045
1840	975	1.042
1849	983	1.040
1859	979	1.031
1869	975	1.029
1879	979	1.023
1889	973	1.024
1899	975	1.025
1909	968	1.021
1920	961	1.013
1930	954	1.013
1947	977	1.009
1958	979	1.007

Tabel 9 Het aantal ongehuwde vrouwen in % van het totaal aantal vrouwen

Tijdstip	Limburg	Rijk
1830	65,3	63,9
1840	66,1	64,5
1849	65,6	64,7
1859	65,3	63,8
1869	64,8	62,6
1879	65,6	62,4
1889	67,3	63,1
1899	76,7	63,1
1909	67,6	62,3
1920	66,0	60,6
1930	64,4	58,2
1947	61,1	54,8

Wij constateren derhalve, dat in Limburg niet alleen relatief minder vrouwen aanwezig zijn dan in het Rijk (tabel 8), maar dat van deze vrouwen ook een relatief groter deel ongehuwd blijft, hetgeen

Tabel 10	Aantal gehuwde vrouwen in drie leeftijdsgroepen in % der gehuwde vrouwen beneden 50 jaar					
	L i m b u r g			R i j k		
	beneden 25 jaar	25-34 jaar	35-49 jaar	beneden 25 jaar	25-34 jaar	35-49 jaar
1849	4,25	33,26	62,49	5,66	37,10	57,24
1859	4,90	32,69	62,41	6,01	36,59	57,40
1869	4,69	35,84	59,47	5,90	37,77	56,33
1879	4,90	34,42	60,68	7,42	36,87	55,71
1889	5,38	33,94	60,67	8,28	37,48	54,24
1899	6,29	37,08	56,63	8,55	39,38	52,07
1909	6,79	38,70	54,51	8,22	39,27	52,51
1920	9,36	38,56	52,08	9,06	38,12	52,82
1930	9,24	41,63	49,13	8,66	39,70	51,64
1947	10,15	38,41	51,44	8,52	36,90	54,58
1956	8,84	40,93	50,23	8,48	38,03	53,49

vanzelfsprekend de huwelijksfrequentie doet verminderen. De oorzaak van dit relatief hoger getal ongehuwde vrouwen ligt o. a. in het feit, dat een groot aantal vrouwen in Limburg de religieuze staat verkiezen.

Par. 2: Leeftijd en Huwelijk.

Voor al de leeftij d waarop men huwt en de feitelijke verdeling in leeftij dsklassen van de gehuwde vrouwen zijn van grote invloed op het geboortenniveau. Wat is ten aanzien hiervan te zeggen voor Limburg en het Rijk?

Betreffende de leeftij d bij het huwelijk kan worden vastgesteld dat men in Limburg voor 1900 op latere leeftij d in het huwelijk trad dan in Nederland als geheel. Dit is in overeenstemming met de agrarische situatie en het daarbij passend huwelij kspatroon, waarop Hofstee de aandacht heeft gevestigd. Hoewel van vroegere perioden geen cijfermateriaal ter beschikking staat omtrent de gemiddelde leeftij d bij het begin van het huwelijk ter vergelijking van Limburg en Rijk, kan daaromtrent langs indirecte weg toch een en ander worden afgeleid.

Op grond van tabel 10 mag worden besloten, dat er nogal belangrijke verschillen zijn tussen Limburg en Rijk wat de leeftij d bij het huwelijk betreft. Dat is van zeer groot belang bij de leeftij dsopbouw van de gehuwde vrouwen in het algemeen en deze is op zijn beurt weer van grote invloed op het geboortenniveau van een bevolking. Uit gegevens van Van Rooyen blijkt duidelijk, dat het feitelijk aantal geborenen per 1.000 gehuwde vrouwen daalt met het ouder worden van de gehuwde vrouw. Brachten in 1951 bijv. 1.000 gehuwde vrouwen in de leeftij dsklassen van 20-24 jaar 336 kinderen voort, voor de volgende jaar-klassen lag dit beduidend lager: 226 voor de vrouwen van 25-29 jaar, 201 voor die van 30-34 jaar, 133 voor die van 35-39 jaar, 54 en 5 voor de gehuwde vrouwen van respectievelijk 40-44

en 45-49 jaar. 1)

De leeftijdsopbouw van de gehuwde vrouwen laat duidelijk zien, dat de beide jongste leeftijdsgroepen vanaf 1849 tot en met 1909 voor het Rijk belangrijk hoger lagen dan voor Limburg. Juist in de vruchtbaarste periode waren de Limburgse gehuwde vrouwen derhalve relatief veel minder sterk vertegenwoordigd dan het Rijksgemiddelde aangeeft.

En hiermede dient zich de derde factor, aan, die mede oorzaak is van het feit, dat het geboorteniveau in Limburg vóór 1900 steeds beneden dat van het Rijk ligt.

Professor Zeegers verklaart dit verschijnsel als volgt: "Ter leniging van de door landnood ontstane bevolkingsdruk heeft de agrarische bevolking in de zuidelijke katholieke provincies gebruik gemaakt van een middel tot beperking der geboorten, dat door de Kerk niet als ongeoorloofd wordt afgewezen. Zij huwde relatief weinig en - wat stellig van niet minder grote invloed op het geboortegetal is - zij huwde relatief laat, dat wil zeggen op gemiddeld hogere leeftijd dan elders in het land. Het late huwen heeft bijgedragen tot de gemiddelde hoge leeftijd der gehuwde vrouwen. Deze hogere gemiddelde leeftijd en de lage nuptialiteit hebben de geboortecijfers van de Zuidelijke provincies voortdurend sterk gedrukt. Dit werd door de lagere sterfte niet voldoende gecompenseerd, zodat gedurende de gehele vorige eeuwen zelfs nog in een deel van deze eeuw het geboortoverschot beneden het Rijksgemiddelde is gebleven!" 2)

Dat men ter verklaring van deze lage Limburgse geboortecijfers niet mag denken aan geboortebeporing binnen het huwelijk zal duidelijk blijken bij de behandeling van de huwelijksvruchtbaarheid in Hoofdstuk IV.

Tengevolge van de reeds eerder geschetste bete-

1) J. P. van Rooyen, o. c., blz. 34

2) G. H. L. Zeegers, Groei der Katholieke bevolking, 1830-1947 "De Tijd", 13-6-'53.

Tabel 11	Het aantal gehuwde vrouwen beneden 50 jaar in de Limburgse gebieden, verdeeld naar leeftijdsperiodes en uitgedrukt in $\frac{1}{2}$ van het totaal.												
	Leeftijd der gehuwde vrouw												
	1879					1889					1947		
Geografische gebieden en gemeenten	ben. 25 jr.	25-34 jr.	40-49 jr.	ben. 25 jr.	25-34 jr.	40-49 jr.	25-39 jr.	40-49 jr.	ben. 25 jr.	25-39 jr.	40-49 jr.	25-39 jr.	40-49 jr.
Geb. Bergen-Gennep	5,5	34,6	56,3	38,2	4,5	32,8	53,6	41,9	8,3	57,7	34,0	57,7	34,0
Geb. Venray-Horst	3,1	32,5	56,1	40,8	3,3	32,6	53,8	42,9	5,4	58,5	26,1	58,5	26,1
Geb. Heiden	2,0	29,9	55,8	42,2	4,0	31,2	52,0	44,0	4,4	59,1	36,5	59,1	36,5
Geb. Venlo, zonder Venlo en Tegelen	3,5	30,5	57,1	39,4	2,1	28,9	54,4	43,5	7,8	59,2	33,0	59,2	33,0
Tegelen	7,8	38,6	58,7	33,5	9,3	39,7	59,8	30,9	9,6	56,8	33,6	56,8	33,6
Gebied Venlo	8,8	36,6	61,2	30,0	5,1	42,1	62,3	32,6	8,1	59,3	32,6	59,3	32,6
Gebied Venlo	6,7	36,1	58,7	34,6	7,0	37,5	58,9	34,1	9,0	57,7	33,3	57,7	33,3
Noord-Limburg	4,4	33,4	56,9	38,7	4,9	34,1	55,3	39,8	7,6	58,0	34,4	58,0	34,4
Gebied Beegden	3,0	31,5	56,1	40,9	2,9	30,0	51,5	45,6	6,0	58,8	35,2	58,8	35,2
Gebied Echt	3,8	37,6	59,6	36,6	4,2	31,3	53,6	42,2	8,0	60,1	31,9	60,1	31,9
Gebied Roermond, zonder stad Roermond	3,8	34,2	58,4	37,8	5,1	32,6	54,2	40,7	7,9	56,8	35,3	56,8	35,3
Roermond	7,2	33,2	53,5	39,3	7,2	37,6	59,6	33,2	11,1	58,2	30,7	58,2	30,7
Gebied Roermond	5,4	33,7	56,1	38,5	6,1	35,0	56,8	37,1	9,5	57,5	33,0	57,5	33,0
Gebied Weert, zonder Weert	1,6	31,4	53,9	44,5	3,9	30,3	52,3	43,8	4,8	57,1	38,1	57,1	38,1
Weert	4,2	31,5	53,8	42,0	6,3	31,1	49,6	44,1	9,3	61,0	29,7	61,0	29,7
Gebied Weert	2,9	31,4	53,9	43,2	5,1	30,7	50,9	44,0	7,8	59,4	32,8	59,4	32,8
Midden-Limburg	4,0	33,2	56,1	39,9	4,9	32,3	53,7	41,4	8,2	58,7	33,1	58,7	33,1

Geb. Nieuw. Mijnstreek s. Sittard v. Geleen	4,1 6,3 3,6	34,6 36,6 29,9	57,8 60,2 55,7	38,1 33,5 40,7	3,8 4,5 3,6	29,8 31,6 32,1	52,4 53,3 52,0	43,8 42,2 44,4	8,3 10,8 9,7	59,8 58,1 61,2	41,9 31,1 29,1
Geb. Nieuw. Mijnstreek	4,4	34,6	58,1	37,5	3,9	30,3	52,5	43,6	9,1	59,7	31,2
Geb. Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	3,2	35,8	60,8	36,0	3,2	28,2	51,4	45,4	10,4	57,0	32,6
Nieuwenhagen	6,2	37,2	58,9	34,9	4,8	43,6	66,1	29,1	14,5	57,7	27,8
Schaesberg	6,9	32,3	51,5	41,6	4,5	37,5	58,0	37,5	11,9	58,2	29,9
Ubach over Vorms	3,7	36,0	52,9	43,4	3,6	31,9	55,8	40,6	13,8	56,7	29,5
Eygelshoven	-	44,4	64,4	35,6	5,5	43,6	61,8	32,7	9,9	56,8	33,3
Rechols	8,4	33,4	49,6	42,0	9,3	39,0	54,9	35,8	13,9	57,7	28,4
Geb. Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	4,1	35,7	58,6	37,3	4,1	31,7	53,9	42,0	11,7	57,1	31,2
Heerlen	4,9	35,0	53,2	41,9	5,7	34,9	57,6	36,7	10,9	56,6	32,5
Kerkrade	5,6	41,4	60,3	34,1	6,7	33,9	52,3	41,0	14,1	54,9	31,0
Hoensbroek	7,4	36,8	63,2	29,4	5,0	30,2	50,4	44,6	13,8	58,1	28,1
Brunssum	6,6	32,8	59,0	34,3	1,1	35,9	53,3	45,6	13,1	55,6	31,3
Geb. Oude Mijnstreek	4,7	36,6	58,3	37,0	4,9	32,0	53,9	41,2	12,3	56,4	31,3
Geb. Ov. Zld.-Limburg, zonder Maastricht	4,7 8,3	34,1 36,6	55,8 58,0	39,5 33,7	4,8 8,7	34,1 38,8	54,9 58,1	40,3 33,2	8,9 11,1	57,4 54,9	33,7 34,0
Geb. Ov. Zuid-Limburg	6,4	35,2	56,8	36,8	6,6	36,4	56,5	36,9	10,6	55,9	33,5
Zuid-Limburg	5,5	33,4	57,4	37,1	5,7	34,7	55,0	39,3	11,2	56,9	31,9
Limburg	4,9	34,4	57,0	38,1	5,3	33,9	54,8	39,9	10,2	57,4	32,4

re bestaansmogelijkheden vermeerderde in Limburg de nuptialiteit en daalde de gemiddelde huwelijksleeftijd der gehuwde vrouw. In 1920 liggen de nuptialiteitscijfers van Limburg en Rijk nagenoeg gelijk; in 1930 loopt Limburg zienderogen uit op het Rijk, terwijl deze voorsprong in 1947 sterk is toegenomen. In 1956 heeft Limburg de voorsprong gehandhaafd, met dien verstande, dat de grote bezetting van de groep beneden 25 jaar in 1947 verhuisd is naar de middengroep.

Dit alles heeft betrekking op Limburg als geheel.

Tabel 11 geeft de cijfers ook voor de afzonderlijke geographische gebieden in de provincie.

Bij aandachtige beschouwing van tabel 11 constateert men, dat de relatieve cijfers in Zuid-Limburg ten aanzien van de beide jongste leeftijdsgroepen boven de Limburgse gemiddelden uitgaan en dat die van Noord- en Midden-Limburg er beneden liggen, terwijl de laagste cijfers waargenomen worden in Midden-Limburg. Gebieden met een bijzonder zwakke bezetting in de beide jongste leeftijdsgroepen treft men aan in:

	1879	1889
Noord-Limburg: Gebied Helden	31,9	35,2
Restgebied Venlo	34,0	31,0
Gebied Venray	35,6	35,9
Midden-Limburg: Gebied Beegden	34,5	32,9
Gebied Echt	-	35,5
Restgebied Weert	33,0	34,2
Gemeente Weert	35,7	37,4
Zuid-Limburg: Gemeente Geleen	33,5	35,7
Gebied Oude Mijnstreek, zonder voor-		
naamste gemeenten	-	31,4

Gebieden met opvallend sterkere bezetting in beide genoemde leeftijdsgroepen zijn:

	1879	1889
Gemeente Tegelen	45,4	47,2
Gemeente Venlo	46,4	49,0
Gemeente Roermond	40,4	44,8
Gemeente Sittard	42,9	-
Gemeente Maastricht	44,9	47,5

Met deze laatste relatieve cijfers wordt onze

vroegere conclusie bevestigd, dat de concentratie van de bevolking de nuptialiteit bevordert.

Beziet men de verhoudingscijfers in de jongste leeftijdsgroep n.l. beneden 25 jaar, dan valt sterk de aandacht op het feit, dat voor genoemde grootste Limburgse gemeenten een aanzienlijk hoger percentage genoteerd staat dan voor overig Limburg, dat in de periode 1879-1889 nog een uitgesproken plattelandskarakter heeft. Met het oog op de sterk gedifferentieerde ontwikkeling van de huwelijksvruchtbaarheid in de Limburgse gebieden, willen wij aan deze groep van gehuwde vrouwen iets meer aandacht besteden.

Vergelijkt men de bezetting van deze groep in 1879 en 1889 met die van 1947, dan constateert men in 1947 over de hele lijn een enorme stijging. Het Limburgs gemiddelde is dan verdubbeld (van 4,9 en 5,3 op 10,2) evenals het overeenkomstige cijfer voor Zuid-Limburg (van 5,5 en 5,7 op 11,2); het gemiddelde relatieve cijfer voor Midden-Limburg is bijna verdubbeld (van 4 en 4,9 op 8,2), terwijl het betreffende cijfer voor Noord-Limburg ook wel aanzienlijk gestegen is, maar toch belangrijk achterblijft (van 4,4 en 4,9 op 7,6).

Sterker nog gaan de cijfers spreken, wanneer wij de afzonderlijke gebieden en gemeenten beschouwen. Wij volstaan met de aandacht te vestigen op de meest markante gegevens.

Van de gemeenten Tegelen, Venlo, Roermond, Sittard en Maastricht, die, zoals reeds bekend, in de laatste decennia van de vorige eeuw een hoge bezetting hadden in de leeftijdsgroep der gehuwde vrouwen beneden 25 jaar, vertonen Tegelen en Venlo in 1947 geen noemenswaardige vooruitgang. Roermond is gestegen van rond 7 tot 10,5. Sittard laat met 10,8 een verdubbeld cijfer zien en Maastricht is dan van 8,5 gestegen tot ruim 11%.

Tengevolge van de revolutionaire ontwikkeling van de mijnindustrie en de nevenbedrijven daarvan, ontstonden in de beide Limburgse mijnstreekgebieden sterke bevolkingsconcentraties; elders in de

provincie kwamen deze slechts sporadisch voor. Daardoor kregen tal van vroeger uitgesproken landelijke gemeenten meer en meer het karakter van stedelijke agglomeraties. Deze bevolkingsconcentraties vindt men in 1947 allemaal weerspiegeld in de aanzienlijk hogere percentages van het aantal gehuwde vrouwen beneden 25 jaar op het totaal aantal gehuwde vrouwen beneden 50-jarige leeftijd.

De Oude of Oostelijke Mijnstreek, omvattende achttien gemeenten, heeft dan een gemiddelde van 12,3%, terwijl de percentages voor de afzonderlijke gemeenten uiteenlopen van 10 tot 14,5%. In de periode 1879-1889 lagen deze percentages tussen 1 en 9%.

Het relatief gemiddelde van het Nieuwe of Westelijke Mijnstreekgebied, dat eerst een twintigtal jaren later tot ontwikkeling komt, is in 1947 ruim 9% en bedroeg vóór 1900 \pm 4%. Daarentegen blijken de gebieden Venray-Horst, Helden, Beegden en het restgebied Weert ook in 1947 nog een betrekkelijk geringe relatieve bezetting te hebben in de groep gehuwde vrouwen beneden 25 jaar.

Al met al geeft deze tabel niet alleen een duidelijke bevestiging van de conclusie, dat bevolkingsconcentratie de nuptialiteit bevordert, maar tevens ook, dat men in de steden in het algemeen op jongere leeftijd huwt dan op het platteland.

Uit dit alles moge blijken, hoezeer het gewone nataliteitscijfer tot misleidende conclusies kan leiden. Vast staat, dat Limburg gedurende lange tijd een lager nuptialiteitscijfer kende, dat het relatief minder gehuwde vrouwen telde dan in het Rijk, terwijl deze bovendien op een latere leeftijd in het huwelijk traden.

De algemene geboortecijfers moeten derhalve altijd met omzichtigheid worden gebruikt, terwijl prognoses op deze cijfers gebaseerd, weleens verkeerd kunnen uitkomen. De geboortecijfers kunnen feitelijk alleen dienst doen ter voorlopige oriëntering en ter vergelijking met de algemene mortaliteitscijfers.

Een beter verhoudingscijfer is dat der huwelijksvruchtbaarheid, waarbij het aantal geboorten wordt uitgedrukt per 1.000 gehuwde vrouwen in de vruchtbare leeftijdsklassen, liggend tussen 15 en 45 of tussen 15 en 50 jaar. Deze benadering geeft soms merkwaardige verschillen te zien met het geboortecijfer. Uit Conrad's Jahrbücher, jaargang 1908 wordt hieromtrent een citaat aangehaald van R. Kuczynski, waarin de landen Ierland en Hongarije alsmede Engeland en Zweden onderling vergeleken worden. In Ierland bedroeg de algemene nataliteit in 1896/1905 gemiddeld 23,2 per 1.000 der bevolking, in Hongarije 38,0. De huwelijksvruchtbaarheid was echter in Ierland 264 en in Hongarije 219!; in Engeland en Zweden waren de geboortecijfers respectievelijk 28,6 en 26,4 en de huwelijksvruchtbaarheidscijfers 203 en 219. De onderlinge rangorde der landen is derhalve in beide gevallen juist omgekeerd. 1) Wij zullen naderhand zien, dat eenzelfde verschijnsel zich voordoet in ons eigen land, wanneer wij onze provincie Limburg gaan vergelijken met het gehele Rijk. Wat betreft de vergelijking van verschillende tijdvakken voor hetzelfde volk wijst Kuczynski onder meer op het niet parallel lopen van de geboortecijfers met die van de huwelijksvruchtbaarheid in Oostenrijk". 2)

Toch zijn ook in deze methode nog onvolkomenheden te corrigeren. In de eerste plaats is de vruchtbaarheid der vrouw niet een eigenschap, die op zeker tijdstip ontstaat, zich gedurende een aantal jaren onveranderd handhaaft, om daarna plotseling geheel te verdwijnen. De tot puberteit gekomen vrouw bereikt vrij snel het maximum harer individuele vruchtbaarheid, welke zich gedurende een ongelijk aantal jaren op dezelfde hoogte handhaaft, om daarna eerst langzaam en vervolgens snel te ver-

1) C. A. Verriijn Stuart, o. c., blz. 213.

2) Idem

dwijnen". 1) Bovendien "Het is bekend, dat de grootste vruchtbaarheid der vrouw niet in alle landen in dezelfde leeftijdsgroep ligt. (Zulks is o. m. aangetoond door Kuczynski, die constateerde, dat in Denemarken, Zweden en Frankrijk de vrouwelijke vruchtbaarheid op zeer jonge leeftijd (15-19 jr.) het hoogst lag, terwijl ze in Noorwegen en Oostenrijk scheen toe te nemen tot de periode van 20-24 jaar!" 2)

Vandaar dat men er gewoonlijk toe overgaat om de vruchtbare leeftijdsperiode in te delen in een aantal vruchtbare leeftijdsklassen. Theoretisch zou het bovendien nog voorkeur verdienen om huwelijksvruchtbaarheidscijfers te construeren voor iedere leeftijdscombinatie van man en vrouw, hetgeen echter praktisch niet mogelijk is.

1) C. A. Verriijn Stuart, o. c., blz. 215.

2) Idem

Hoofdstuk IV

HUWELIJKSVRUCHTBAARHEID

Uit de behandeling van de nataliteitscijfers en van de factoren die dit cijfer beïnvloeden kon als voornaamste conclusie worden afgeleid, dat het geboorteniveau in Limburg de laatste eeuw belangrijk is gedaald. Thans komt de vraag aan de orde of de conclusie uit deze gegevens in overeenstemming is met hetgeen kan worden afgeleid uit de cijfers omtrent de huwelijksvruchtbaarheid.

Het cijfermateriaal, dat ons hiervoor ter beschikking staat, is zeer beperkt. Het huwelijksvruchtbaarheidscijfer geeft aan het gemiddeld aantal per jaar wettig levend geboren kinderen per 1000 gehuwde vrouwen. Hierdoor wordt de invloed buitengesloten van het verschil in huwelijksfrequentie tussen het Rijk en Limburg in de diverse perioden, omdat het huwelijksvruchtbaarheidscijfer uitsluitend betrekking heeft op het aantal kinderen per 1000 gehuwde vrouwen. Niet uitgesloten is de invloed van het feit, dat men jonger of ouder huwt. Het is helaas niet mogelijk het specifieke huwelijksvruchtbaarheidscijfer van Limburg te berekenen, waarbij de gehuwde vrouwen bovendien ingedeeld worden in leeftijdsgroepen.

Tabel 12 verstrekt gegevens omtrent de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg vanaf 1830.

In deze tabel worden de cijfers gegeven zowel voor de gehuwde vrouwen beneden 45 als die beneden 50 jaar. Dit hangt samen met de omstandigheid, dat er geen vaste regel bestaat ten aanzien van de leeftijd, waarop men aanneemt, dat gemiddeld de vruchtbare periode van de vrouw eindigt. In enkele publicaties vonden wij de leeftijd van 45, in andere die van 50 jaar. Hofstee geeft de voorkeur aan 45 jaar. "Het wil mij voorkomen, dat het zeer ongewenst is, in het bijzonder waar het betreft het berekenen van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers, het einde van de vruchtbare periode op 50 jaar te stel-

Tabel 12 Aantal wettig levend geboren kinderen, gemiddeld per jaar, op 1000 gehuwde vrouwen 1)

	Limburg		Rijk	
	Beneden 45 jaar	Beneden 50 jaar	Beneden 45 jaar	Beneden 50 jaar
1830 2)	360,3	294,6	314,0	290,6
1840 2)	357,9	296,7	345,5	309,5
1851 - 1855	361,3	285,6	356,4	304,2
1856 - 1860	367,5	289,3	346,6	289,8
1861 - 1865	369,7	295,9	359,5	296,1
1866 - 1870	376,2	305,8	356,0	300,6
1871 - 1875	379,3	314,5	355,3	302,7
1876 - 1880	390,7	330,7	359,1	310,2
1881 - 1885	384,3	320,3	354,4	299,5
1886 - 1890	386,9	319,4	351,4	296,9
1891 - 1895	395,0	322,9	341,3	286,6
1896 - 1900	400,5	334,8	328,3	280,2
1901 - 1905	398,9	341,4	315,1	271,2
1906 - 1910	378,1	328,8	287,5	250,5
1911 - 1915	350,2	314,3	261,5	228,5
1916 - 1920	319,0	274,2	242,9	205,7
1921 - 1925	310,2	269,3	231,9	196,8
1926 - 1930	273,9	235,1	204,2	172,2
1931 - 1935	243,3	210,2	183,1	154,0
1936 - 1940	218,1	195,0	173,5	150,0
1941 - 1945	230,0	207,0	184,9	160,0
1947	253,6	215,4	226,6	193,4
1956	204,0	174,0	171,1	144,4

- 1) De cijfers beneden 45 jaar van deze tabel over de periode 1850-1945 werden overgenomen uit Hofstee, a. w., blz. 69. De cijfers beneden 50 jaar van de periode 1850-1920 zijn ontleend aan "Inleiding tot de uitkomsten der tiende algemene volkstelling van 1920, blz. 33. De overige cijfers werden door ons berekend. Hofstee nam als perioden 1851-1855, enz., terwijl het C. B. S. uitging van de perioden 1850-1854, zodat beide reeksen perioden van 5 jaar niet volkomen overeenstemmen. Wij menen echter, dat dit telkens verspringen van een jaar aan de vergelijkbaarheid van beide reeksen cijfers weinig afbreuk doet.
- 2) Het cijfer voor Limburg van 1830 betreft feitelijk het gemiddelde bevolkings- en geboortecijfer van de Nederlandse provincie Limburg over de jaren 1825-1829. (cfr. Jaarboekje Lobatto), uitgedrukt per duizend gehuwde vrouwen van 15-45 jaar in deze periode. Ter berekening van dit laatste werd aangenomen, dat in deze jaren het percentage vruchtbare gehuwde vrouwen gelijk was aan dat in 1830. Een leeftijdsverdeling van de gehuwde vrouwen in 1830 en 1840 geeft het Statistisch Jaarboekje 1840, waaraan ook de andere cijfers over 1840 zijn ontleend.

len. Weliswaar worden nog sporadisch kinderen geboren na het 45e levensjaar van een vrouw, doch het aantal is te verwaarlozen klein. Betreft men nu bij de berekening van het huwelijksvruchtbaarheidscijfer het aantal geborenen op de gehuwde vrouw tot 50 jaar, dan betekent dit, dat men dit aantal geborenen in belangrijke mate in relatie brengt tot vrouwen, die fysiek niet meer in staat zijn om kinderen ter wereld te brengen. Dit zou niet erg zijn, wanneer de gehuwde vrouwen van 45-50 jaar een constant percentage uitmaakten van alle gehuwde vrouwen. In werkelijkheid blijkt echter dit percentage grote schommelingen naar tijd en naar plaats te vertonen. Dit houdt in, dat het betrekken van de vrouwen van 45-50 jaar in de berekening van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers de onderlinge vergelijkbaarheid van deze cijfers en daarmee hun waarde, aanzienlijk vermindert". 1)

Dit laatste geldt in het bijzonder voor Limburg in vergelijking met het Rijk. Uit tabel 12 op blz. 78 blijkt immers, dat Limburg zich tot in het recente verleden kenmerkte door een gering percentage jonggehuwde vrouwen. Van 1849 tot 1899 lag het percentage Limburgse gehuwde vrouwen in de leeftijdsgroep 40 t/m 49 jaar gemiddeld zelfs 5% hoger dan in het Rijk. De in tabel 12 verstrekte cijfers omtrent de huwelijksvruchtbaarheid illustreren de gevolgen hiervan treffend. Het verschil immers tussen de huwelijksvruchtbaarheidscijfers van de Limburgse vrouwen beneden 45 en die beneden 50 jaar is in vergelijking met het Rijk belangrijk groter. Dit betekent dat de gehuwde vrouw van 45 tot 50 jaar - de minst vruchtbare periode - inderdaad een in Limburg meer drukkende invloed uitoefende op het huwelijksvruchtbaarheidscijfer dan in Nederland. Ook hier echter is geen vaste lijn, zoals Hofstee reeds constateerde, doch een afwisselend grote en kleinere afstand tussen beide verschillen, om in de

1) E. W. Hofstee o. c. , blz. 64.

periode 1935-1939 geheel weg te vallen. Tijdens de jongste wereldoorlog en ook daarna demonstreerde zich opnieuw een afstand, zij het in belangrijk mindere mate. Het is daarom dubbel jammer, dat wij niet beschikken over gespecificeerde huwelijksvruchtbaarheidscijfers van Limburg. Om dit enigszins te ondervangen en ook omwille van de vergelijkbaarheid met andere publicaties hebben wij in tabel 12 de huwelijksvruchtbaarheidscijfers opgenomen, zowel van de gehuwde vrouwen beneden 45 als van de groep beneden 50 jaar.

De betekenis hiervan komt naar voren, als men de huwelijksvruchtbaarheid van Limburg en Rijk met elkaar vergelijkt. Voor de groepen beneden 50 jaar ligt in de periode 1840-1865 het Rijk boven Limburg, in de periode 1851-1855 zelfs in belangrijke mate. Vanaf 1866 tot op heden overtreft Limburg integendeel het Rijk aanzienlijk. Het Rijk bereikte zijn hoogste top in de periode 1876-1880 met ruim 310 levend geboren per 1000 gehuwde vrouwen beneden 50 jaren. Dit cijfer ligt niet belangrijk hoger dan dat van de aanvangsperiode met een huwelijksvruchtbaarheidscijfer van ruim 290. Vanaf 1880 treedt dan bij het Rijk een daling in, die zich voortzet tot 1940, aanvankelijk geleidelijk, doch vanaf 1900 in sneller tempo, om in de periode 1936-'40 te eindigen op 150. Hiermede is dan de huwelijksvruchtbaarheid voor het gehele land meer dan gehalveerd. Bezien wij de betreffende relatieve cijfers voor Limburg, dan merken wij voor de leeftijdsgroep beneden 50 jaar de hoogste top eerst op in de periode 1901-1905, welke - in tegenstelling met het Rijk - belangrijk hoger ligt dan in de beginperiode. Dan treedt ook voor Limburg een daling in, die in 1940 eindigt met een gemiddeld cijfer van 195. De huwelijksvruchtbaarheid in Limburg bedraagt dan 66% van die in 1830 en ruim 57% van de topperiode 1901-1905.

De oorlogsperiode brengt enige stijging in geheel het land, terwijl het naoorlogse jaar 1947 zich manifesteert met een aanzienlijke stijging van het ge-

middelste voor het Rijk en een geringere stijging voor Limburg. Hier dient echter opgemerkt, dat Limburg tengevolge van de eerdere bevrijding reeds in 1946 een grotere geboorte-aanwas kende. Ten aanzien van de volgende jaren konden wij alleen voor het jaar 1956 het gemiddelde huwelijksvruchtbaarheidscijfer berekenen. Dit bedraagt dan voor het Rijk 144,4, hetgeen slechts 46% van de topperiode 1875-1879 is, terwijl Limburg's gemiddelde 174 is of ruim 50% van de Limburgse topperiode 1901-1905.

Bij de bespreking van de nataliteitscijfers in het tweede hoofdstuk kwam naar voren, dat de nataliteit in Limburg tot 1900 op een lager niveau stond dan die van het Rijk. Dat was ook reeds in het begin van de vorige eeuw het geval. De volgende tabel toont dit aan.

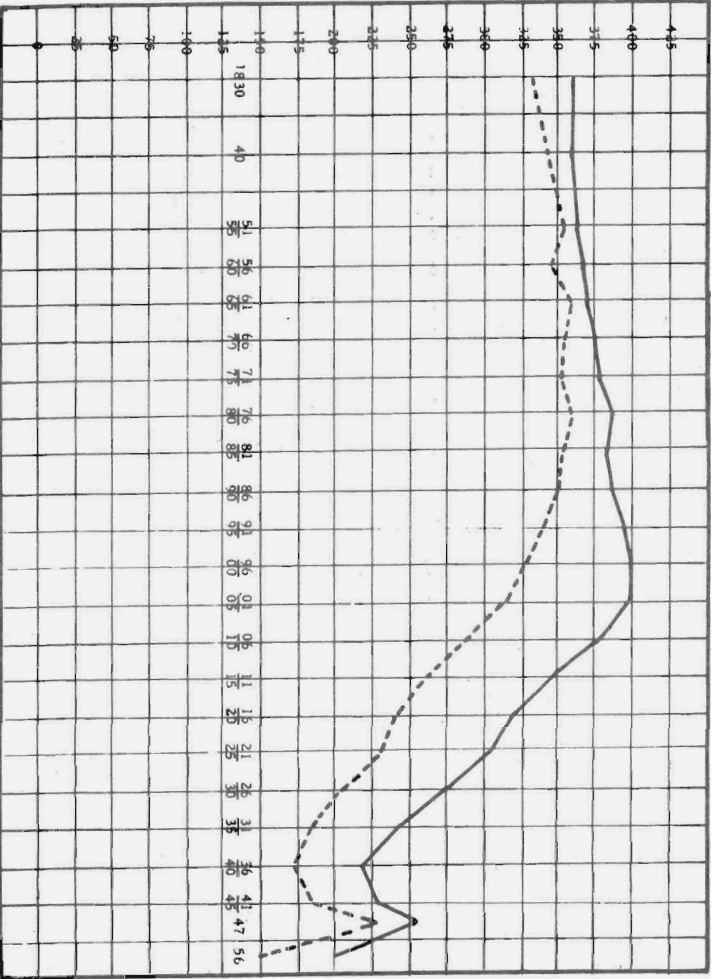
Tabel 13 De geboortecijfers van Limburg en Rijk 1816-1840.

Periode	Limburg 1)	Rijk
1816-1825	33,6	36,3
1825-1829	30,8	35,7
1830	29,9	31,2
1840	30,6	33,6

De vergelijking van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers per 1000 gehuwde vrouwen beneden 50 jaar leert evenwel, dat het geboorteniveau in Limburg niet eerst rond 1900 dat van het Rijk passeert, maar reeds circa 1865. Schakelen wij nu bovendien met Hofstee de weinig vruchtbare groep van de gehuwde vrouwen van 45 tot 50 jaar uit, dan blijkt, dat de Limburgse cijfers reeds vanaf het begin - 1830 - de

1) Tot 1830 met inbegrip van de huidige Belgische provincie Limburg.

De huwelijksvruchtbaarheid in Limburg en Rijk van 1830 - 1956.
 (het aantal wettig levend geboren en per 1000 gehuwde vrouwen beneden 45 jaar)

Rijkscijfers overtroffen. Met andere woorden de vergelijking van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers voor de gehuwde vrouwen beneden 45 jaar in Rijk en Limburg demonstreert overduidelijk een hoger geboorteniveau in Limburg boven dat van het Rijk, vanaf zijn opname in de Nederlandse staatsgemeenschap. Duidelijk vindt men dit gedemonstreerd in bijgaande grafiek 3.

Op grond hiervan mag derhalve worden vastgesteld, dat het overwicht van het geboorteniveau van het Rijk op dat van Limburg gedurende de vorige eeuw op een statistisch misverstand berust. Hiermee is eens te meer geïllustreerd de belangrijke betekenis van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers voor het beoordelen van het geboorteniveau.

Wanneer men de evolutie van de geboortecijfers (tabel 5 en grafiek 2) en van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers (tabel 12 en grafiek 3) bestudeert, trekken enkele punten de aandacht. De huwelijksvruchtbaarheid (van de gehuwde vrouwen beneden 45 jaar) bewoog zich in Limburg gedurende de vorige eeuw op een vrij stabiel niveau met een geleidelijk stijgende tendenz tot 1900. De huwelijksvruchtbaarheid in het Rijk, die vanaf het begin der vorige eeuw onder die van Limburg lag, was aan meer schommelingen onderhevig en vertoonde na 1880 een dalende lijn. Bereikte Limburg zijn hoogtepunt in de periode 1896-1900 met ruim 400 kinderen per 1000 gehuwde vrouwen beneden 45 jaar, het Rijk kwam in zijn topperiode 1876-1880 niet hoger dan 359 kinderen. Tussen 1880 en de vorige wereldoorlog wordt het verschil tussen het huwelijksvruchtbaarheidscijfer van Limburg en Rijk steeds groter, om daarna tamelijk snel te verminderen.

Na 1900 trad ook in Limburg een daling op van het cijfer van de huwelijksvruchtbaarheid, terwijl het geboortecijfer er nog een aarzelend verloop heeft. Het betrekkelijk hoog geboorteniveau voor Limburg in deze jaren moet voor een deel dan ook verklaard worden door de van het Rijk afwijkende

bevolkingsopbouw in Limburg, met name door de grote immigratie naar de mijnstreek en de vestiging van veel jonge gezinnen. Deze factor compenseert ten dele de daling van de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg, welke daling weliswaar later dan in het Rijk begon, maar sindsdien in gelijke mate en in hetzelfde tempo plaats had als de daling van het gemiddelde Nederlandse vruchtbaarheidscijfer.

De daling van het geboortecijfer in Limburg zette in na 1915 en verliep zelfs in een sneller tempo dan de overeenkomstige daling van het Nederlands geboortecijfer. Deze daling tot 1935 correspondeert met de vermindering in deze periode van de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg, want ook het huwelijksvruchtbaarheidscijfer in Limburg daalde sneller dan dat van het Rijk. Als gevolg van deze ontwikkeling worden de verschillen tussen Limburg en het Rijk tot kleinere proporties teruggebracht.

Een vergelijking van de jaren 1940 en 1947 doet zien, dat het Limburgse geboortecijfer en het huwelijksvruchtbaarheidscijfer in ongeveer gelijke mate zijn gestegen. In het Rijk was deze stijging van geboorte en huwelijksvruchtbaarheid nog groter. Na 1947 daalt de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg sneller dan het geboortecijfer aangeeft. De naoorlogse daling van de huwelijksvruchtbaarheid was in Limburg nagenoeg even groot als die van het gemiddelde huwelijksvruchtbaarheidscijfer van Nederland. Men constateert derhalve, dat Limburg zich geheel aan de Nederlandse verhoudingen heeft aangepast en dat de verschillen op de duur geleidelijk kleiner worden. Een tweede conclusie, die uit de cijfers van deze tabel en tabel 5 is af te lezen, is dat het verloop van het geboortecijfer zowel in Limburg als in het Rijk steeds meer parallel verloopt met de ontwikkeling van het huwelijksvruchtbaarheidscijfer.

In de laatste halve eeuw is derhalve de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg aanzienlijk gedaald, wel een bewijs, dat bewuste kinderbeperving ook in Limburg zeer aanzienlijk is toegenomen. Zulks

geldt temeer, als men bedenkt, dat de reeds besproken factoren, die de geboorteaanwas in Limburg in de vorige eeuw afremden, in de laatste decennia of wel verdwenen of wel aanmerkelijk verzwakt zijn.

Hoe was deze ontwikkeling in de afzonderlijke delen van de provincie? Wij beperken ons hierbij tot een vergelijking van twee perioden in de 19^e eeuw met het volkstellingsjaar 1947 en de periode 1955-1957. Deze vergelijking is niet geheel juist, omdat, zoals gezegd, tijdens de vorige eeuw de bezetting der oudere leeftijdsgroepen bij de gehuwde vrouwen in Limburg groter was dan in het Rijk. Het is niet uitgesloten, dat dit in bepaalde afzonderlijke delen van Limburg van groter of geringere betekenis is geweest dan voor de provincie als geheel. Ondank dit voorbehoud zijn de cijfers in tabel 14 hieromtrent bijzonder instructief.

Ten aanzien van de interpretatie van de cijfers voor het jaar 1947 merken wij op, dat deze iets hoger liggen dan normaal wegens het reeds gesignaleerde incidenteel groter aantal geboorten in dat jaar. Ook vestigen wij er de aandacht op, dat de huwelijksvruchtbaarheidscijfers alleen berekend zijn - bij gebrek aan gegevens - voor de gehuwde vrouwen beneden 50 jaar en niet voor die beneden 45 jaar. Dit is hierbij echter niet zo ernstig, omdat het een vergelijking tussen de delen van Limburg zelf betreft. Met een enkele blik op de tabel constateert men bijna overal een aanzienlijke teruggang in huwelijksvruchtbaarheid. De provincie in haar geheel daalt van rond 314 tot \pm 175; dit is een teruggang van 44%. Deze bedraagt voor Zuid-Limburg 51%, voor Midden-Limburg 35% en voor Noord-Limburg 31%. Bezien wij thans de afzonderlijke gebieden iets nader.

Noord- en Midden-Limburg

Uit de geboortecijfers valt af te leiden, dat het platteland van Noord- en Midden-Limburg langs de

Tabel 14.

Het aantal wettig levend geboren, gemiddeld per jaar op 1000 gehuwde vrouwen beneden 50 jaar in de Limburgse geografische gebieden en de voornaamste gemeenten.

Gebieden en Gemeenten	Huwelijksvruchtbaarheid in perioden				Globale procentuële achteruitgang t.o.v.1880-89
	1880-84	1885-89	1947	1955-57	
Geb. Bergen-Gennep	315,1	319,2	276,9	216,1	32
Geb. Venray-Horst	292,1	304,9	324,8	271,4	9
Geb. Helden	291,9	294,0	330,9	278,5	5
Geb. Venlo zonder Venlo en Tegelen	327,1	303,8	317,9	225,0	29
Venlo	352,9	346,3	226,0	172,2	51
Tegelen	360,0	352,9	262,6	167,6	54
Gebied Venlo	347,9	337,1	247,5	179,6	47
Noord-Limburg	315,0	315,9	278,1	216,5	31
Gebied Beegden	302,2	288,9	304,0	234,1	21
Gebied Echt	309,6	312,5	248,0	191,8	38
Geb. Roermond zonder stad Roermond	308,9	315,6	241,2	179,0	43
Roermond	299,3	309,2	243,9	160,7	47
Gebied Roermond	304,4	312,4	242,5	169,9	45
Geb. Weert zonder stad Weert	298,9	288,0	307,2	282,8	3
Weert	311,1	297,5	280,3	195,5	36
Gebied Weert	304,8	293,1	289,7	224,0	25
Midden-Limburg	304,8	302,4	266,2	198,6	35

Geb.Nwe.Mijnstreek z.Sittard en Geleen	295,7	285,6	219,7	182,3	37
Sittard	395,8	373,9	189,1	167,8	56
Geleen	295,9	277,8	216,8	159,2	44
Geb.Nwe. Mijnstreek	312,6	300,4	211,9	172,4	44
Geb.Oude Mijnstreek zonder 9 gemeenten	329,6	322,4	206,8	185,1	43
Nieuwenhagen	271,9	328,5	189,3	169,7	43
Schaesberg	276,2	326,5	181,6	167,1	45
Ubach over Worms	332,8	297,1	175,2	156,9	50
Eygelshoven	287,5	347,1	168,7	131,8	59
Bocholtz	327,9	354,8	198,8	142,9	58
Geb.Oude Mijnstreek zonder 4 gemeenten	320,7	328,7	190,5	157,6	52
Heerlen	318,0	320,9	176,3	150,0	53
Kerkrade	332,3	326,5	166,3	132,2	60
Hoensbroek	298,5	306,4	186,9	150,5	50
Brunssum	281,7	298,0	185,0	155,9	46
Geb.Oude Mijnstreek	320,4	325,4	180,6	152,8	53
Overig Zuid-Limburg zonder Maastricht	313,0	319,8	221,0	176,0	44
Maastricht	323,5	329,7	171,6	138,0	58
Geb. Overig Zuid- Limburg	317,9	324,6	192,9	154,8	52
Zuid-Limburg	317,4	319,5	190,6	157,6	51
Totaal Limburg	313,6	314,8	217,8	174,6	44

rechter Maasoever vóór 1880 een hoger geboorteeniveau had dan het platteland, links van de Maas gelegen. Uit de huwelijksvruchtbaarheidscijfers van 1880-1884 blijkt dezelfde tendenz, waarbij - gelet op de ongunstige leeftijdsverdeling van de gehuwde vrouwen - vooral de streek rond Venlo opvallend hoge cijfers aanwijst.

Het platteland op de linkeroever verkeerde economisch in moeilijker omstandigheden en bood vooral na het inzetten van de agrarische crisis minder bestaanskansen. Indirect blijkt dit uit de relatief ongunstige leeftijdsbezetting van de gehuwde vrouwen in die gebieden (zie tabel 11). Toch begint blijkens de cijfers van tabel 14 reeds op het einde van de tachtiger jaren de vruchtbaarheid hier toe te nemen, behalve in de streek van Weert, die op dat moment de laagste huwelijksvruchtbaarheid heeft.

Voor de grotere gemeenten in Noord- en Midden-Limburg treffen wij opmerkelijke verschillen aan. In Venlo en Tegelen was het geboorteeniveau uitgesproken hoog, hetgeen door de cijfers omtrent de huwelijksvruchtbaarheid bevestigd wordt. In Roermond dat aanvankelijk een geboortecijfer had van meer dan 35% begon ca. 1860 een bijna ononderbroken aanmerkelijke daling van het geboortecijfer, hetgeen zijn weerspiegeling vindt in de huwelijksvruchtbaarheidscijfers in tabel 14. Weert heeft in de vorige eeuw zeer lage geboortecijfers als ook zeer lage vruchtbaarheidscijfers.

Een vergelijking van deze gegevens met die van na 1900 doet enkele merkwaardige contrasten opvallen. In deze eeuw bleef de huwelijksvruchtbaarheid op het platteland van Noord- en Midden-Limburg zeer hoog, hetgeen de cijfers uit 1947 - enigszins geflatteerd tengevolge van de hoge geboortecijfers in dat jaar - aantonen.

De hoogste huwelijksvruchtbaarheid heeft dan het platteland op de linker Maasoever, de gebieden derhalve, welke in de vorige eeuw achterbleven. De leeftijdsverdeling van de gehuwde vrouwen in aanmerking genomen, hebben vooral de gebieden Ven-

ray-Horst en Helden hoge cijfers. Wat de grotere gemeenten betreft, geeft 1947 een andere volgorde aan. Hoewel alle nog nog boven het Limburgse gemiddelde gelegen, heeft nu Weert het hoogste cijfer en Venlo het laagste.

De periode tussen 1947 en 1956 vertoont over de gehele lijn een daling van de huwelijksvruchtbaarheid. Deze daling is het sterkst in de streek rond Venlo. Zij neemt ook een bijzondere vorm aan in de streek van Echt en het gebied rond Roermond. De geringste daling vertoonde het gebied rond Weert.

Uit een onderlinge vergelijking van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers in Noord- en Midden-Limburg zou men kunnen concluderen, dat het geboortenniveau het sterkst gedaald is in die plaatsen en steden, die vroeger het hoogst stonden, terwijl de gebieden welke aanvankelijk een laag geboortenniveau hadden, thans ver uitsteken boven de van oudsher vruchtbare streken. Het met elkaar geconfronteerd verloop van de nataliteits- en vruchtbaarheidscijfers bevestigt deze conclusie.

Zuid-Limburg

Het gebied, dat men thans aanduidt met de naam Oostelijke Mijnstreek had in de vorige eeuw de hoogste huwelijksvruchtbaarheid in Zuid-Limburg, ondanks de ongunstige leeftijdsopbouw van de gehuwde vrouwen in de vruchtbare periode. Daarentegen had het westelijke deel van Zuid-Limburg, dat later de Nieuwe Mijnstreek werd, een lagere huwelijksvruchtbaarheid, welke ten dele verklaard wordt door het relatief gering aantal jonggehuwde vrouwen. Dit cijfer wordt nog lager als men de hoge huwelijksvruchtbaarheid van Sittard met zijn groot aantal jonggehuwde vrouwen buiten beschouwing laat. Overig Zuid-Limburg, behalve Maastricht, lag op het niveau van het provinciaal gemiddelde.

In deze cijfers ziet men globaal geen grote ver-

schillen optreden tussen de eerste en de tweede helft van de tachtiger jaren van de vorige eeuw, zij het dat in de latere Nieuwe Mijnstreek een lichte daling en in de overige gebieden een kleine stijging optreedt.

Wat de afzonderlijke gemeenten betreft, kan men in de vorige eeuw een onderscheid maken tussen de grotere gemeenten Maastricht, Heerlen, Sittard en Kerkrade en de gemeenten van kleinere omvang, zoals Geleen, Brunssum, Hoensbroek, Schaesberg enz. Eerstgenoemde gemeenten hadden een hoge huwelijksvruchtbaarheid, met name Kerkrade en Sittard. In de kleinere gemeenten was de huwelijksvruchtbaarheid laag en het aantal jonggehuwden procentueel gering.

De cijfers van Maastricht duiden reeds een kentering aan; gezien de leeftijdsverdeling van de gehuwde vrouwen was de huwelijksvruchtbaarheid niet aan de hoge kant.

De grotere gemeenten van Limburg vertonen een opmerkelijk verloop. In tabel 15 zijn deze cijfers over een aaneengesloten periode bijeengeplaatst. In de vorige eeuw zijn het enkel de gemeenten Kerkrade en Weert, die tussen 1880 en 1900 een stijging van de huwelijksvruchtbaarheid te zien geven. In Kerkrade is dit een aanmerkelijke en ononderbroken toename; in Weert ligt de stijging alleen tussen de jaren 1890 en 1900. Het huwelijksvruchtbaarheidscijfer van Maastricht daalt aanvankelijk tussen 1880 en 1890 en stijgt in 1900 weer tot het niveau van 1880. In Heerlen treedt sedert 1890 een daling op; in Venlo, Roermond en Sittard zet deze daling reeds in 1880 in.

Na 1900 ziet men de huwelijksvruchtbaarheid in de grootste Limburgse gemeenten in constant dalende lijn. Het effect van deze daling wijkt voor de periode 1900-1920 niet veel af van de vermindering, welke er tussen 1920 en 1930 optreedt. Maastricht heeft in 1930 de laagste huwelijksvruchtbaarheid. Voor de gemeenten Roermond, Sittard en Weert staan ons geen cijfers ter beschikking. Voor de ge-

Tabel: 15

De huwelijksvruchtbaarheid (het aantal levendgeborenen per duizend gehuwde vrouwen van 15 tot 50 jaar) in de grotere gemeenten van Limburg in 1879, '89, '99, 1920, '30, '47 en 1955-'57.

Jaar	Maastricht	Heerlen	Kerkrade	Venlo	Roermond	Sittard	Weert
1879	330, 2	301, 4	348, -	375, 9	308, 9	358, 3	312, 4
1889	309, 2	329, 4	385, 2	341, 6	284, 7	334, 7	291, 5
1899	332, 5	313, 8	400, -	325, 7	278, -	337, 4	348, 4
1920	224, 7	251, 3	259, 4	235, 4	-	-	-
1930	168, 2	183, 4	196, 5	196, 2	-	-	-
1947	171, 6	176, 3	166, 3	226, -	242, 5	189, 1	280, 3
1955- 1957	138, -	150, -	132, 3	172, 2	169, 9	167, 8	195, 5

meente Weert is wellicht tussen 1900 en 1920 de huwelijksvruchtbaarheid mogelijk nog gestegen. Roermond en Sittard doen echter een daling verwachten.

Voor het Limburgse platteland kan men globaal berekenen, dat de daling van de huwelijksvruchtbaarheid iets later moet zijn begonnen dan in de grotere gemeenten van Limburg. In dezelfde periode, tijdens welke in verschillende steden al een dalende tendenz begon in te zetten (1880-1900), nam de huwelijksvruchtbaarheid op het platteland in Limburg nog toe. In de jaren 1880-1890 hadden de gemeenten met minder dan 20.000 inwoners een huwelijksvruchtbaarheidscijfer van globaal 309, in 1899 bedroeg dit cijfer 333. Wanneer men ziet, hoe laatstgenoemd cijfer is samengesteld, komt men voor een merkwaardig verschil te staan. Voor de gemeenten met minder dan 5000 inwoners bedraagt het huwelijksvruchtbaarheidscijfer in dat jaar 383; voor de gemeenten met een inwonertal tussen 5000 en 20.000 zielen bedraagt dit cijfer slechts 257. Blijkbaar was in de middelgrote gemeenten toen reeds een proces van dalende huwelijksvruchtbaarheid in gang gezet.

In 1920 bedroeg het cijfer van de huwelijksvruchtbaarheid op het platteland (d.w.z. de Limburgse gemeenten met minder dan 20.000 inwoners) 305. Hoewel dit cijfer uitsteekt boven het Limburgs gemiddelde, betekent dit nochtans een teruggang en wel een daling tot het oorspronkelijk niveau van de jaren 1880-1900. Deze daling springt temeer in het oog, omdat deze nu plaats heeft in een periode van economische opgang. Helaas is het niet mogelijk een verdere verdeling te geven naar gebied of naar gemeentegrootte.

In 1930 was de huwelijksvruchtbaarheid op het platteland verder gedaald, namelijk tot 256, een daling, die in sneller tempo plaats had dan in de eerste decennia van deze eeuw. In 1947 kunnen wij de onderlinge verschillen op het platteland nader

situieren. De gemeenten beneden 20.000 inwoners hebben dan een huwelijksvruchtbaarheidscijfer van 240. Het verschil met 1930 is gering, al moet onmiddellijk worden herhaald, dat het cijfer voor 1947 aan de hoge kant is. In Noord- en Midden-Limburg ligt het gemiddelde voor het platteland belangrijk hoger dan in Zuid-Limburg. De huwelijksvruchtbaarheid is dan relatief het grootst in de rest van Zuid-Limburg, ondanks een ongunstige leeftijdsindeling, terwijl het landelijke gebied van de Oostelijke Mijnstreek, waar de teruggang het grootst was, het laagste cijfer aanwijst. In 1956 steekt het platteland van de Oostelijke Mijnstreek iets boven de andere twee gebieden uit. In deze streek, waar het niveau reeds laag lag, was het tempo der daling gering. In overig Zuid-Limburg zakte de huwelijksvruchtbaarheid beneden die der andere gebieden. Het platteland van de Westelijke Mijnstreek nam zowel in 1947 als in 1956 een tussenpositie in. Desondanks had dit gebied vanaf de bevrijding de hoogste geboortecijfers van geheel Zuid-Limburg. De nauwkeuriger huwelijksvruchtbaarheidscijfers laten zien, dat deze voorsprong meer op schijn dan op werkelijkheid berust.

Voor de jaren 1955-1957 heeft het C. B. S. voor elke gemeente afzonderlijk een huwelijksvruchtbaarheidscijfer berekend. Indien men de aanzienlijke verschillen tussen de afzonderlijke gemeenten in Limburg - ook tussen de plattelandsgemeenten - beziet, dan is het bijna ondoenlijk om gemiddelden naar gemeentegrootte te berekenen. Enkel valt ook voor de laatste periode op het belangrijk hoger niveau van de huwelijksvruchtbaarheid in Noord- en Midden-Limburg.

Waarschijnlijk heeft ook het C. B. S. de ontoereikendheid ingezien van een indeling naar gemeentegrootte en om deze reden een andere indeling voor het Rijk opgesteld. Ter vergelijking met de cijfers in tabel 14 laten wij deze opstelling volgen:
De huwelijksvruchtbaarheid van de plattelandsgemeenten in Nederland bedraagt in de periode 1955/

1957 voor gemeenten met meer dan 50% agrarische beroepsbevolking 173; met 40-50% agrarische beroepsbevolking 178, 2; met 20-40% agrarische beroepsbevolking 182, 3.

Het verstedelijkt platteland vertoont het volgende patroon:

geïndustrialiseerde plattelandsgemeenten met een woonkern met minder dan 5000 inwoners hebben een huwelijksvruchtbaarheidscijfer van 173; met een woonkern van 5000-20.000 inwoners 162, 2; specifieke forensengemeenten 138, 5; en heterogeen samengestelde gemeenten 170, 9. 1)

Van de gemeenten met een stedelijk karakter hebben de plattelandstadjes (woonkern 2000-10.000 inw.) een huwelijksvruchtbaarheidscijfer van 161, 7; kleine steden (woonkern 10.000-30.000 inw.) 135, 1; grote steden (100.000 inw. en meer) 117, 2. Uiteraard zijn deze cijfers landelijke gemiddelden, die echter de spreiding - ook voor Limburg - wel juist aangeven. De uiteindelijke formulering van onze conclusie over de relaties tussen bevolkingsconcentratie, nuptialiteit en huwelijksvruchtbaarheid zou daarom kunnen luiden: concentratie van de bevolking verhoogt de nuptialiteit en bevordert het huwen op jongere leeftijd, maar vermindert de huwelijksvruchtbaarheid.

Tot slot gaat onze aandacht nog uit naar het niveau van de huwelijksvruchtbaarheid in de grotere gemeenten sinds de bevrijding. In vergelijking met de vorige eeuw was deze in de steden aanmerkelijk meer gedaald dan op het platteland. In 1947 was het huwelijksvruchtbaarheidscijfer het hoogst in Roermond en Weert. Ten opzichte van 1930 lag de huwelijksvruchtbaarheid in Maastricht en Venlo in 1947 hoger; in Heerlen en Kerkrade lag deze beneden dit

1) Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1959, uitgave van het C. B. S., Zeist 1959, blz. 56-57.

niveau.

Over een periode van een halve eeuw gezien is de huwelijksvruchtbaarheid het meest uitgesproken gedaald in Kerkrade, Maastricht en Sittard. Deze drie gemeenten dalen in de naoorlogse jaren nog tot lager niveau en hebben ook in 1956 zeer lage cijfers. De grootste teruggang was in de naoorlogse periode te constateren in Geleen, de geringste te Sittard.

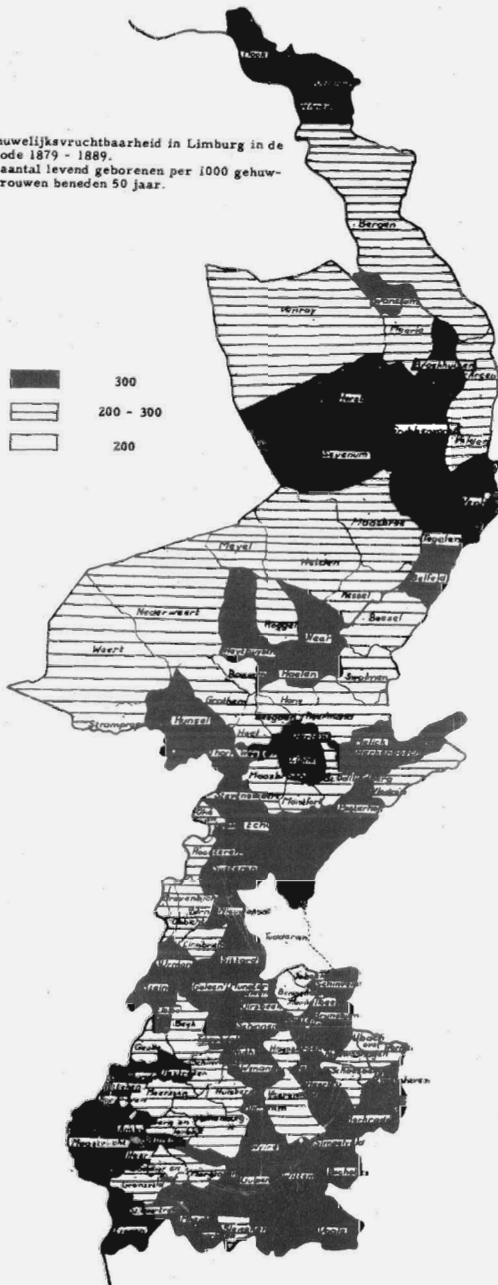
Uit de voorgaande cijfers zou men mogen concluderen, dat bevolkingsconcentratie en huwelijksvruchtbaarheid blijkbaar in omgekeerd evenredige verhouding staan. De teruggang in het geboortenniveau - in het bijzonder wat de grotere gemeenten in Zuid-Limburg betreft - komt uit deze cijfers sprekender naar voren dan uit het verloop van het gemiddeld geboortecijfer, zoals onderstaande indexcijfers aangeven.

(1889 = 100)	Geboortecijfers		Huwelijksvruchtbaarheid	
	1947	1956	1947	1956
Maastricht	70	61	52	42
Heerlen	90	84	55	50
Kerkrade	68	61	51	40
Sittard	89	101	51	45
Geleen	118	108	78	57
Brunssum	91	88	61	49
Hoensbroek	113	105	62	51

Om dit hoofdstuk te besluiten geven wij in de volgende bladzijden twee cartogrammen van Limburg, waaruit het verschil in huwelijksvruchtbaarheid tussen de vorige eeuw en thans duidelijk valt af te lezen.

De beide cartogrammen 1 en 2 betreffende de huwelijksvruchtbaarheid in Limburg in 1889, respectievelijk 1955/'57 vertonen wel een schril contrast. Terwijl in 1889 nog 61 gemeenten een huwelijksvruchtbaarheid hadden, die meer dan 300 be-

De huwelijksvruchtbaarheid in Limburg in de periode 1879 - 1889.
 Het aantal levend geboren en per 1000 gehuwde vrouwen beneden 50 jaar.

droeg, behoorden in 1955/'57 slechts 3 gemeenten tot deze categorie. Bovendien waren van die 61 gemeenten in 1889 er 26 met een huwelijksvruchtbaarheidscijfer van meer dan 350, en hiervan lagen er 7 zelfs boven de 400. In 1889 was in Limburg slechts één gemeente (Baexem) met een huwelijksvruchtbaarheid beneden 200, terwijl dit aantal in 1955/'57 gestegen was tot 62.

Ook blijkt duidelijk uit cartogram 2, dat de huwelijksvruchtbaarheid in Zuid-Limburg in sterkere mate is teruggelopen dan in Noord-Limburg, terwijl het zuidelijk deel van Midden-Limburg en het aansluitende noordelijk deel van Zuid-Limburg een aangesloten wit geheel vormen (huwelijksvruchtbaarheid beneden 200). Hiertoe behoort de gehele Nieuwe- of Westelijke Mijnstreek. De huwelijksvruchtbaarheid in Noord-Limburg ligt thans (met uitzondering van Mook, Venlo en Tegelen) boven 200.

Opmerkelijk is ook, dat de grote bevolkingscentra, met name de Oude Mijnstreek, de Nieuwe Mijnstreek, het agglomeraat Maastricht, Weert, Venlo en Tegelen behoren tot de categorie gemeenten met het laagste geboorteniveau in Limburg.

S A M E N V A T T I N G

Samenvattend blijkt uit deze studie het volgende:

1. De bevolkingsgroei gedurende de laatste eeuw wordt gekenmerkt door een snelle bevolkingstoename bij dalende geboortecijfers. De grote stoot tot de versnelde bevolkingsaanwas is gegeven door een imponerende daling van de mortaliteit. Vooral de kindersterfte, met name de zuigelingen sterfte, vertoonde een zeer sterke daling. Nederland overtreft in deze alle andere landen met een hoog geboorte- en een laag sterftcijfer, hetgeen resulteert in een groot geboorteoverschot. Daardoor is de Nederlandse bevolking jonger dan die van andere West-Europese landen. Tegenover een matige aanwas van 0,6% voor West-Europa als geheel, noteert Nederland een jaarlijkse bevolkingsgroei van 1,5%, hetgeen overeenkomt met een verdubbeling van de bevolking in minder dan vijftig jaar. Nederland heeft (als land) dan ook de grootste bevolkingsdichtheid van de gehele wereld. Het bevolkingsaccres van ons land is bijna uitsluitend het gevolg van de natuurlijke bevolkingsgroei, van het geboorteoverschot derhalve. Dit geboorteoverschot heeft evenwel een dalende tendenz, enerzijds wegens de dalende geboortecijfers en anderzijds omdat eerder een verhoging dan een verdere daling van de mortaliteit kan worden verwacht tengevolge van de veroudering der bevolking. Ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling is daarom een geringer bevolkingsaccres te verwachten. De veroudering der bevolking, die vroeger werd toegeschreven aan verlenging van de levensduur en de daling van de mortaliteit, vindt thans zijn voornaamste oorzaak in de daling van de nataliteit.
2. In Limburg lag het geboortecijfer vóór 1900 steeds beduidend lager dan het rijksgemiddelde. Het zoeken naar een verklaring van dit feit leidt tot de volgende resultaten:

De nuptialiteit was in Limburg vanaf 1840 bij voortduring geringer dan in het Rijk. Eerst in 1948 en volgende jaren gaan de betreffende verhoudingscijfers uit boven het rijksgemiddelde.

De oorzaken van dit verschijnsel zijn de volgende:

- a. het aantal vrouwen in Limburg is steeds belangrijk kleiner dan dat der mannen.
- b. het relatief aantal ongehuwde vrouwen is in Limburg steeds hoger dan in het Rijk.
- c. Ook de leeftijd van de gehuwde vrouwen speelde hierbij een rol. Van 1845 tot en met 1909 waren in Limburg minder gehuwde vrouwen in de beide jongste leeftijdsgroepen der gehuwde vrouwen dan in het Rijk.

Er is een sterke correlatie te constateren tussen het aantal huwelijken en de meer of minder sterke concentratie der bevolking. Concentratie van de bevolking bevordert de nuptialiteit, terwijl men bovendien in de steden in het algemeen jonger huwt dan op het platteland.

Eveneens is een sterke correlatie aanwijsbaar tussen het aantal huwelijken en de economische conjunctuur.

Na 1900 wordt het geboortecijfer voorts steeds meer bepaald door de geboren en in de eerste huwelijksjaren, omdat de bereidheid tot meer kinderen in het huwelijk vermindert.

3. Het geboortecijfer, dat met deze factoren geen rekening houdt, geeft derhalve een onvolkomen beeld van het geboorteniveau.

Een beter verhoudingscijfer is dat der huwelijksvruchtbaarheid.

Dat het geboorteniveau in Limburg in de vorige eeuw, gezien de geboortecijfers, aanzienlijk beneden dat van het Rijk zou liggen, berust op een statistisch gezichtsbedrog. Bij vergelijking van de huwelijksvruchtbaarheidscijfers blijkt ten duidelijkste, dat het Limburgs geboorteniveau vanaf 1830 steeds uitging boven dat van het Rijk. De huwelijksvruchtbaarheid in Limburg is in 1956 bijna gehalveerd ten opzichte van de periode der

eeuwwisseling. Het verloop van de huwelijksvruchtbaarheid in de verschillende Limburgse gebieden en de voornaamste afzonderlijke gemeenten, vraagt de bijzondere aandacht van allen, die zich een inzicht willen verschaffen in de mate van de geboorteregeling, die ook in Limburg meer en meer toepassing vindt en in sommige gebieden en (of) gemeenten grote afmetingen aanneemt. Het is naar ons weten de eerste keer dat dit probleem in Limburg in deze vorm aan de orde wordt gesteld. Wij hebben reeds geconstateerd, dat bevolkingsconcentratie de nuptialiteit bevordert en tevens, dat in deze concentratiegebieden de bezettingsgraad van de groep gehuwde vrouwen beneden 25 jaar zeer aanzienlijk is. Met des te meer recht zou men kunnen verwachten, dat in deze gebieden de huwelijksvruchtbaarheid hoger zou liggen dan elders in de provincie, waar in deze meest vruchtbare periode relatief veel minder gehuwde vrouwen aanwezig zijn. Niets is minder waar. Integendeel: daar waar de bevolking zich concentreert daalt de huwelijksvruchtbaarheid het meest. Zeer sterk wordt zulks geïllustreerd door de Oude Mijnstreek, het grootste concentratiegebied van Limburg met de hoge bezettingsgraad van 12, 3% in de jongste leeftijdsgroep der gehuwde vrouwen, maar met de laagste huwelijksvruchtbaarheid van alle Limburgse gebieden.

Hiermede zijn alle facetten van het geboorteniveau bij lange na niet behandeld. Er zijn nog tal van kwesities, die om een nadere beschouwing vragen, zoals de verdeling der gezinnen naargelang het aantal kinderen, het gemiddelde kindertal en de invloed van de godsdienst en het sociaal milieu op het geboorteniveau. In het volgende deel van "De Studies" hopen wij aan de hand van deze gegevens de beschouwingen over het geboorteniveau te vervolledigen. Daarbij zal dan tevens aandacht worden geschonken aan de boven genoemde aspecten.